

Střet hypotéz východního rozšíření Evropské unie

VÍT BENEŠ

The Clash of Hypotheses: The EU's Eastern Enlargement

Abstract: This paper presents four hypotheses about the causes of the 2004 Eastern enlargement of the EU. Each of them draws upon a distinct theory of international relations, from neorealism, through neoliberalism and social institutionalism, to linguistic, Wittgensteinian constructivism. Each hypothesis is preceded by a short introduction into the theory itself, its basic assumptions about the nature of the international system and the incentives for individual agent's behaviour. The core of each chapter is the construction of particular hypothesis on the causes of the past EU enlargement on the grounds of these more general (meta)theoretical propositions. The hypotheses themselves are not empirically tested and assessed here. Nevertheless, in some cases I offer alterations or corrections to the basic hypotheses in response to critiques.

Key words: EU enlargement, international relations theory, rationalism, neorealism, neoliberalism, constructivism, sociological institutionalism, Wittgensteinian constructivism.

Následující stať si klade za cíl nabídnout čtyři hypotézy o příčinách východního rozšíření Evropské unie v roce 2004 a o mechanismech, jakými aktéři k rozhodnutí o vstupu kandidátů ze střední a východní Evropy (SVE) dospěli. Představení jednotlivých hypotéz považuji za první krok při aplikaci teorií evropské integrace na proces rozšiřování Evropské unie (EU). Dalším krokem, jemuž se již v tomto článku nevěnuji, je testování jednotlivých hypotéz. Cílem této stati je tedy nabídnout teoreticky informované hypotézy východního rozšíření EU, které byly sestaveny po stručném zhodnocení schopnosti dané teorie vypořádat se s vývojem evropské integrace.

Vzhledem k omezenému rozsahu této stati nejsou zahrnuty všechny teoretické přístupy (ať již z oblasti teorií evropské integrace, nebo teorií mezinárodních vztahů), které mají ambice a aparát na analýzu východního rozšíření EU. Při výběru jednotlivých teoretických proudů jsem kladl důraz na pestrost – představím hypotézy východního rozšíření EU, postavené na racionalistických, konstruktivistických a částečně i reflektivistických premisách. Teorie pro sestavení následujících čtyř hypotéz (neorealistické, neoliberalistické, sociologického institucionalismu a wittgensteinovského konstruktivismu) jsem vybíral následovně. Jako první uvádím dvě mainstreamové hypotézy: neorealistickou a neoliberalní. Ačkoli v teorii evropské integrace prožívají tyto racionalistické přístupy (respektive jejich aplikace na evropskou integraci) krušné chvíle v souvislosti s rozmachem konstruktivistických teorií, stále dominují diskurzu mezinárodních vztahů obecně. Neorealistické a neoliberalní předpoklady (státocentrismus, dichotomie mezi domácí a mezinárodní politikou atd.) se staly součástí obecného povědomí politiků i běžných lidí o fungování mezinárodního systému, o jeho jednotkách a o vztazích mezi nimi. V teorii mezinárodních vztahů představují tyto teorie (souhrnně označované jako racionalistické) mainstream, který jednak pomáhá vymezovat samotnou disciplínu mezinárodních vztahů, jednak slouží jako stabilní a dobře známý referenční bod, vůči němuž se vymezují ostatní teoretické přístupy: konstruktivistické i reflektivistické. V současné době se především v teorii evropské integrace ve zvýšené míře prosazují konstruktivistické přístupy, což reflektují za-

hrnutím sociologického institucionalismu a wittgensteinovského konstruktivismu. Vzhledem k tomu, že konstruktivismus představuje poměrně širokou rodinu teorií mezi racionalismem a reflektivismem, rozhodl jsem se představit jednu hypotézu východního rozšíření, která stojí blíže k racionalismu (Schimmelfennigův sociologický institucionalismus), a druhou hypotézu více reflektivistickou (wittgensteinovský konstruktivismus). Z důvodu omezeného rozsahu této stati jsem se rozhodl neproblematizovat roli státu jako hlavního aktéra východního rozšíření – všechny uvedené hypotézy jsou víceméně státocentrické. Ve chvíli, kdy zkoumám vliv struktur (ať již distribuce materiálních kapacit, nebo sdílených hodnot a norem) na zájmy, chování či identitu aktérů, jsou těmito aktéry vždy státy, nikoli firmy, kraje, evropské instituce nebo společenské třídy.

Samozřejmě rozmanitost představených teorií je vykoupena obtížemi, které vyvstávají, pokud chceme jednotlivé hypotézy porovnávat. Především wittgensteinovský konstruktivismus, který leží nejbližší k reflektivistickému konci spektra teorií mezinárodních vztahů, odmítá existenci objektivní vědy a staví se skepticky k empirickému testování hypotéz.

RACIONALISMUS

Racionalistické přístupy k teorii mezinárodních vztahů dominovaly disciplíně do konce osmdesátých let. Všechny racionalistické teorie jsou definovány jako pozitivistické, to znamená, že samy sebe charakterizovaly jako vysvětlující – popisné. Svůj vztah s realitou vnímají jako bezproblémový. Pozitivisté na rozdíl od reflektivistů svět pouze popisují, nepřiznávají své vědecké činnosti schopnost konstituovat (například skrze diskurz moderní sociální vědy) sociální realitu. Současný racionalismus je chápán především jako výsledek postupné konvergence dříve antagonistických přístupů – neorealismu a neoliberalismu. Tyto proudy stály po většinu 20. století proti sobě, ale za posledních dvacet let se začaly hodně překrývat. Ačkoli se neorealismus, jehož hlavním pojmem je moc, a neoliberalismus, jehož hlavním pojmem je užitek (přínos), liší v některých teoretických předpokladech a očekáváních, jejich základní premisy jsou shodné. Původně konkurenční směry (neorealismus a (neo)liberalismus se postupně sblížovaly (tzv. neo-neo syntéza) a v momentu, kdy se na scéně objevuje nový soupeř – konstruktivismus (a reflektivismus) –, jsou souhrnně označeny jako racionalismus. „*Oba přístupy ke studiu mezinárodních vztahů a mezinárodních institucí sdílejí racionalistické předpoklady: individualismus, materialismus, egoismus a instrumentalismus.*“

- 1) *Racionalistické vysvětlení mezinárodních interakcí začíná s individuálními aktéry, jejichž identity, zájmy a preference jsou dány exogenně a v čase jsou stabilní.*
- 2) *Racionalistický institucionalismus chápe mezinárodní prostředí těchto hráčů jako anarchistické a technické prostředí, charakteristické absencí hierarchických struktur autority a převahou materiálních struktur jako například distribuce moci a bohatství. Tyto materiální podmínky jsou nejvýznamnějšími vysvětlujícími faktory procesů a výstupů v mezinárodních vztazích.*
- 3) *Racionalistický institucionalismus předpokládá, že jak individuální, tak i korporátní aktéři jednají egoisticky, to jest, preference hráčů světové politiky jsou založeny na posouzení jejich vlastního blahobytu a ne těch druhých. Jinými slovy řečeno, v řazení svých cílů dávají přednost vlastním zájmům.*
- 4) *Aktéři si vybírají takový způsob chování, který jim umožňuje maximalizovat jejich vlastní blahobyty, nebo alespoň za daných podmínek uspokojit jejich sobecké cíle.“ (Schimmelfennig, 1999, kapitola 2.1. Rationalist Institutionalism and Enlargement.)*

Neorealismus: mocenské a bezpečnostní faktory stále ve hře

Neorealismus staví na empiricistické tradici v sociálních vědách, má tedy ambice nabídnout univerzální hypotézu, která úsporně, pomocí co nejmenšího počtu proměnných, nabídne vysvětlení současného stavu věcí se statisticky významnou přesností. Přičemž stejná univerzální hypotéza by měla sloužit jako předpověď chování aktérů do budouc-

nosti. Stejný přístup k možnosti formulace univerzálních hypotéz mají i ostatní teorie, označované jako pozitivistické: neoliberalismus i sociologický konstruktivismus. Neorealismus je často označován jako strukturální realismus; chování aktérů modeluje podle strukturálních charakteristik mezinárodního systému. Mezi tyto strukturální charakteristiky jsou řazeny anarchický charakter vztahů mezi jednotkami systému, funkce vykonávané jednotkami a distribuce mocenských kapacit v systému (Waltz, 1979, s. 100–101). První dvě charakteristiky jsou neměnné. Od dob peloponéských válek přes koncert evropských velmocí až po dnešní dobu evropské integrace a transatlantických vazeb se státy, vykonávající shodné funkce, nacházejí v pořadí stejném anarchickém prostředí bez centrální autority a jedinou proměnlivou charakteristikou zůstává distribuce moci v systému. V nejúspornější verzi neorealismu Kennetha Waltze je tedy jediným faktorem, vysvětlujícím stav a změnu mezinárodního systému a chování jednotlivých aktérů, distribuce materiálních zdrojů moci: vojenských a ekonomických kapacit států.

Pokud se týká motivace ke spolupráci, včetně té evropské, mají neorealisté dostatek důvodů ke skepsi. První dvě charakteristiky systému mezinárodní spolupráci nepřejí. Za prvé, anarchický charakter systému vnáší do vztahů mezi aktéry prvek svépomoci¹ a nedůvěry vůči ostatním státům. Za druhé, skutečnost, že se vlády všech zemí snaží „maximalisticky“ plnit totožné funkce, sahající od fyzické ochrany teritoria a obyvatel až po stabilitu měny, způsobuje, že počet oblastí s konfliktními zájmy dosahuje svého maxima.² Nejistota a snaha aktérů o vlastní přežití (přežití je podmínkou realizace jakýchkoli jiných cílů) vedou k mocenskému soupeření mezi státy. Jediným zdrojem podnětů pro spolupráci mezi (evropskými) státy je potom vhodné rozložení moci v systému. Za takové rozložení je považována situace, kdy je skupina států konfrontována s dostatečně mocným protihráčem, kterého nemohou překonat mobilizací vlastních individuálních zdrojů (tzv. vnitřní vyvažování) a jehož schopnostem jsou nuceny čelit společně koordinovanou akcí (tzv. vnější vyvažování). Mezinárodní spolupráce není tedy ničím jiným než vyvažováním a vytvářením aliancí v nejširším slova smyslu, například vznik Evropských společenství nebyl ničím jiným než rozšířením logiky zkrachovalého Evropského obranného společenství a úspěšného NATO do široce pojaté ekonomické oblasti. Z Waltzovy definice struktury mezinárodního systému vyplývá, že nejdůležitější proměnlivou charakteristikou, kterou musejí aktéři kvůli své bezpečnosti a přežití sledovat, je distribuce moci (vojenských a ekonomických kapacit). Vzhledem k tomu, že moc je relativní kategorií, bude se i jejich rozhodování o spolupráci (tedy jak o prohloubení spolupráce v EU, tak i o jejím rozšíření) řídit v první řadě imperativem relativních zisků vůči ostatním aktérům v systému a nikoli absolutními výnosy.³ Pouze společná hrozba pro kooperující státy je důvodem k obejití pravidla relativního zisku, jinými slovy řečeno, relativní zisky všech členů koalice (mezinárodní organizace) vůči společnému nepříteli jsou důvodem pro akceptaci drobnějších disproporcí, relativních ztrát vůči koaličním partnerům (spolupráce je vždy pro někoho relativně výhodnější). Stejná pravidla jako pro vznik spolupráce působí i v případě vtahování dalších aktérů do již fungující ekonomické aliance, tedy v případě rozšíření Evropské unie.

Základní neorealistická hypotéza východního rozšíření a polarita systému

Z teoretického úvodu je patrné, že sestavení neorealistické hypotézy východního rozšíření EU v roce 2004 se opírá o analýzu distribuce moci – vojenských (a ekonomických) kapacit v Evropě a ve světě. Je zřejmé, že v tomto ohledu představuje zásadní změnu rozpad Sovětského svazu a konec bipolarity v roce 1991. V tomto momentu došlo ke změně distribuce moci ve světě. Většina neorealistů se shoduje na tom, že se současný systém nachází ve fázi unipolarity se Spojenými státy jako s hegemonem co do rozsahu vojenských kapacit a ekonomického, kulturního i politického potenciálu. V rámci neorealistického tábora se diskuze omezuje na otázku stability tohoto unipolárního uspořádání (viz diskuze mezi Waltzem /Waltz, 2000/ a Wohlforthem /Wohlforth, 1999/). Z objektivní reality sou-

časného mocenského uspořádání a z faktu, že se státy nacházejí v anarchickém prostředí bez centrálního arbitra a autority, odkázány na své individuální vojenské a ekonomické schopnosti, vyplývá, že relativní mocenský vzestup USA a ostatních globálních aktérů představuje ohrožení zájmů evropských států. „... *nejistota ohledně budoucích úmyslů a zájmů vede státníky k tomu, že věnují velkou pozornost jejich schopnostem.*“ (Baldwin, 1993, s. 7.) **Americká dominance, ale i posilování dalších mocností je důležitým impulzem pro další rozvoj evropské integrace. Členské státy EU jednoduše cítí potřebu reagovat na americkou vojenskou a ekonomickou hegemonii a snaží se o vybudování širší a integrovanější EU jako protiváhy Spojených států, státy SVE zase vyvažují proti Rusku** (viz například Rodman, 1999). Podle neorealistickej logiky není dnešní přátelské chování USA něčím, o co se může bezpečnostní politika členských států EU dlouhodobě opírat. Skutečnost, že jsem při formulaci této hypotézy opomenul vliv politického zřízení a ideologie (ať již mezinárodního komunismu u SSSR, či liberální demokracie u USA a u EU) na chování aktérů, není náhodná. Neorealismus staví na materialistické ontologii, neboť materiální struktury mezinárodního systému (fyzické charakteristiky přírodního prostředí, rozložení přírodních zdrojů, biologická podstata člověka apod.) jsou zdaleka nejdůležitějším faktorem, ovlivňujícím jeho podobu a chování jeho jednotek. Přitom kauzální efekty těchto materiálních sil na reálný svět politiky jsou objektivní a nezávislejší na idejích a normách. To samozřejmě neznamená, že ideologie není důležitá, podle neorealismu není však systémovou proměnnou – šíření demokracie ve světě neovlivní podobu mezinárodního systému, nezmírní jeho anarchický charakter ani povahu vztahů mezi jednotkami systému. „*Změny na úrovni aktérů nezmění omezení a podněty zakotvené na systémové úrovni.*“ (Layne, 1994, s. 12.) Ideologie má svůj význam pouze na úrovni jednotlivých států, kde ovlivňuje jejich schopnost mobilizovat materiální zdroje, které mají k dispozici. Například příliš velký pacifismus aktéra může mít za následek jeho nepřirozené sebeomezení v bezpečnostní politice, které by neodpovídalo strukturálním podnětům (distribuci moci v systému). Pokud by takový aktér nevyužíval veškeré materiální zdroje (přírodní a lidský kapitál) k obraně svých bezpečnostních zájmů, dříve nebo později by jej logika sociálního darwinismu, obsažená v neorealistickej konceptu anarchie, odsoudila k zániku pod tlakem efektivnějšího protihráče.

Pokud chtějí evropské státy v nejistém světě přežít, musejí na nové rozložení kapacit ve světě reagovat posílením své vojenské i ekonomické aliance (Evropské unie), a to buď zvýšením konkurenceschopnosti prohloubením dosavadní spolupráce (ve sféře ekonomické, vojenské i bezpečnostní), nebo právě rozšířením. Tak jako dříve byla motivací relativní slabost vůči SSSR (ale i vůči Spojeným státům, skutečnému vítězi druhé světové války), tak je k tomu dnes vede relativní slabost vůči USA (a v rostoucí míře i vůči Číně). Východní rozšíření EU lze chápat jako důležitý krok k ekonomicky silnější a konkurenceschopnější Evropě. Teritoriální expanze o země s vysokým růstovým potenciálem má spolu se zavedením konkurenceschopné společné měny a s implementací tzv. lisabonské agendy pomoci vyřešit nejpálčivější hospodářské problémy Unie, především nízký růst hrubého domácího produktu (HDP). Logika vedoucí k rozšíření EU je stejná jako logika teritoriální expanze národních států. Rozšíření EU přinese posílení jejich vnitřních zdrojů (materiálních, lidských i vojenských), velký skok v rozsahu jurisdikce *acquis communautaire*, tedy absolutní i relativní materiální zisky vůči konkurentům na globální úrovni. Rozšířená EU nabízí větší kapacitu k prosazení rodící se politické vůle Evropy jako celku.

Problém neorealismu spočívá v tom, že jeho hypotézy jsou značně skeptické vůči pravděpodobnosti vzniku a trvání spolupráce mezi aktéry mezinárodních vztahů (státy). Jakákoliv spolupráce (která je vždy pro někoho relativně výhodnější než pro jiného) musí být podle neorealistickej logiky vyvolána geopolitickou hrozbou, které nemohou účastníci koordinované akce čelit individuálně. V souladu s tímto tvrzením se spolu se zánikem hrozby v podobě SSSR po skončení studené války očekával i konec evropské integrace. Neorealisté předpovídali, že se na evropském kontinentu obnoví multipolarita, typická pro

první polovinu 20. století, což spolu s nízkou mírou proliferace jaderných zbraní v Evropě zvýší pravděpodobnost úpadku evropské spolupráce, či dokonce návratu k vnitroeurovské rivalitě (*Mearsheimer, 1990*). Podle neorealistickeho modelu tedy úpadek mocenského centra Sovětského svazu povede k útlumu spolupráce evropských zemí, která měla svůj původ právě v potřebě vyvažovat vůči této hrozbě. Je zřejmé, že tato skutečnost povede nejen k nižšímu zájmu stávajících členů o pokračování spolupráce, ale i k poklesu zájmu o vtahování nových aktérů do evropských mezinárodních organizací. V tomto směru představuje celý vývoj EU v devadesátých letech, včetně východního rozšíření EU na počátku 21. století, nemalý problém pro neorealistickeou teorii. SSSR zanikl a zdá se nepravděpodobné, že by mohlo posílené mocenské centrum za Atlantikem převzít po východoevropském komunistickém bloku roli společné hrozby pro státy západní Evropy. Zároveň země SVE by měly podle neorealisticke logiky vyvažovat spíše proti silným a bohatým západoevropským státům než proti oslabenému a chudému Rusku (*srovnej výdaje na zbrojení v SIPRI, 2003*). Intenzita spolupráce v rámci EU a ochota nových členů spolupracovat s mocnými sousedy na Západě (především s Německem) neodpovídají distribuci moci v Evropě po skončení studené války.

Empiricky testovatelná neorealisticke hypotéza východního rozšíření EU musí tedy vzít v úvahu dvě protichůdné tendence v reálném vývoji Evropy po skončení studené války. Tou první je konec bipolarity v Evropě po skončení studené války a po rozpadu SSSR, tou druhou je intenzifikace spolupráce v Evropě – ať již v podobě jejího prohloubení, nebo vtažením nových zemí do evropských organizací. V zásadě existují dvě alternativní neorealisticke vysvětlení vývoje v devadesátých letech a východního rozšíření EU z roku 2004. První se opírá o pozměněnou logiku vyvažování v novém mezinárodním systému (koncepte rovnováhy hrozeb), druhá pak o zcela nový způsob vyvažování v podobě vstupu do mezinárodní organizace, jejímž členem je konkurenční stát (tzv. teze o příležitosti hlasovat). Obě alternativní vysvětlení prezentují na následujících stránkách jako doplnění původní neorealisticke hypotézy, nicméně v obou případech je její zpřesnění vykoupeno ústupem od původně striktně materialistickeých a státocentrických pozic.

Rovnováha hrozeb v Evropě

První modifikací Waltzova neorealismu je koncepte rovnováhy hrozeb Stephena Walta, která do neorealistickeho modelu přidává nové proměnné (geografickou vzdálenost, ofenzivní kapacity a především úmysly oponenta), (*Walt, 1990*). Do původně čistě materialistickeho konceptu rovnováhy moci (ve smyslu kapacit a schopností) Walt přidává ideové faktory. Především v důsledku pozitivního vnímání úmyslů partnerů se potom snižuje význam vojenské moci velkých států (Německo, Francie a Velké Británie) jako překážky pro evropskou integraci a potažmo i pro východní rozšíření EU. I po padesáti letech stále působí společná zkušenost ze druhé světové války, pozitivnímu vnímání úmyslů partnerů v západní a střední a východní Evropě výrazně napomáhá i skutečnost, že většina států v Evropě má vnitrostátní režimy budované na principu liberální demokracie. ***Bariéry spolupráce mezi západoevropskými zeměmi navzájem a mezi silnějšími starými členy a většinou slabšími partnery ze SVE jsou zmírňovány pozitivním vnímáním úmyslů jednotlivých aktérů.*** Do neorealisticke analýzy jsou tak vtahovány ideové faktory (vnímání úmyslů ostatních aktérů), které ji přibližují k neoliberálnímu pohledu na mezinárodní vztahy.

Koncept rovnováhy hrozeb se zdá vhodný pro vysvětlení spolupráce zemí SVE se západoevropskými státy a jejich vyvažování proti Rusku. K vyvažování vůči Rusku nebyly země SVE motivovány pouze jeho vojenskou (a ekonomickou) kapacitou, ale velký vliv mělo i negativní vnímání Ruska jako potenciálního agresora. Rusko je totiž s ohledem na historický vývoj druhé poloviny 20. století vnímáno jako mnohem větší hrozba pro národní suverenitu a bezpečnost než členství v mezinárodní organizaci, sdružující sice mocné, ale demokratické evropské země. Silný zájem zemí SVE o vstup do EU a do NATO

Ize chápat jako politiku vyvažování proti Rusku, motivovanou především trpkou zkušeností uplynulých padesáti let, obavami z jeho nestability a celkovou nedůvěrou vůči politice bývalé supervelmoci (například Mayhew, 1998, s. 195–196).

Přestože je koncept rovnováhy hrozeb schopen nabídnout přesvědčivější vysvětlení motivace zemí SVE pro vstup do EU, nedává silnější argumenty pro další integraci a rozšiřování na straně západoevropských států a navíc nabourává původně materialistickou ontologii neorealismu. Waltův koncept totiž oslabuje původní argument, že motivací pro integraci na straně starých členů je hegemonie USA. Pozitivní vnímání úmyslů ostatních evropských demokracií sice odbourává překážku pro integraci, ovšem pozitivní vnímání Spojených států zároveň eliminuje předpokládaný důvod pro prohlubování a rozšiřování evropské integrace. Obavy z vojenské a ekonomické dominance USA jsou zmírňovány pozitivním vnímáním úmyslů globálního hegemona vůči Evropě, s níž sdílí společnou historii a ideologii liberální demokracie.

Účast na rozhodovacích mechanismech Unie

Teze o příležitosti vyjádřit svůj hlas (Grieco, 1993 b) není žádnou novou teorií, nejde ani o odnož neorealismu. „*Opportunity thesis*“ je druhým alternativním pokusem neorealismu o vysvětlení vývoje evropské integrace v devadesátých letech a potažmo i motivace zemí střední a východní Evropy ke vstupu do EU. Teze o příležitosti hlasovat vysvětluje, proč se státy SVE rozhodly pro spolupráci s potenciálně hegemonickými členy Evropské unie ve chvíli, kdy je Rusko oslabeno.⁴ Zatímco koncepce rovnováhy hrozeb klade důraz na vnímání Ruska jako hrozby, nikoli na pouhé porovnání vojenských a ekonomických kapacit Ruské federace a členských států EU, teze o příležitosti hlasovat vidí motivaci zemí SVE pro vstup v možnosti ovlivnit chování silných západoevropských sousedů skrze nadnárodní instituce.

Jak jsem se již zmínil výše, pokud bychom pohlíželi na vztahy zemí SVE vůči Evropské unii skrze koncept rovnováhy moci, který vysvětluje chování států pouze pomocí odkazu na distribuci materiálních kapacit (především vojenských), představovala by v devadesátých letech sílící EU větší hrozbu než oslabené Rusko. Pokud dále akceptujeme vyvažování vůči potenciálnímu hegemonu jako primární motiv spolupráce mezi státy (Grieco, 1997, s. 169–172) a rovnováhu moci jako podmínku stability,⁵ dostává se neorealismus do úzkých. Distribuce materiálních kapacit v Evropě nás vede k závěru, že by státy SVE měly preferovat vyvažování vůči vojensky i ekonomicky silné EU (respektive jejím členským státům) spíše než vůči Rusku.

Teze o příležitosti hlasovat navrhuje pro řešení tohoto problému hypotézu, že ***vstupem do Evropské unie se novým členům nabízí možnost skrze evropské instituce zabránit, nebo alespoň zmírnit projevy potenciální bezpečnostněpolitické a hospodářské hegemonie ze strany silných členských států.*** Účast na rozhodování o celoevropských záležitostech proto představovala pro vlády zemí SVE silný motiv pro vstup. Státy SVE sice vstupem do EU ztrácejí část své suverenity, získávají však určitý vliv na chování potenciálního hegemona skrze společné instituce. Fungování teze o příležitosti hlasovat je ovšem podmíněno existencí nadnárodních struktur, umožňujících alespoň potenciální vliv na chování EU jako celku, tedy i na chování jednotlivých členů, kteří jsou vázáni povinnostmi implementovat kolektivní rozhodnutí. Zájem kandidátů o vstup bude záviset na institucionálním uspořádání EU, na tom, zda budou mít tyto státy reálnou příležitost v evropských institucích alespoň částečně prosadit své zájmy vůči velkým zemím. „... *slabší, ale stále významný partner se bude snažit, aby mu vytvořená pravidla poskytovala efektivní příležitost projevit svou vůli a zamezit, nebo alespoň zmírnit dominanci silnějšího partnera.*“ (Grieco, 1993 b, s. 331.) V případě EU umožňují demokratické rozhodovací mechanismy jejích institucí i menším kandidátským zemím participovat na kolektivní akci, a tak ovlivnit chování EU jako celku i jejích členských států. Novým členům se tak naskýtá příležitost skrze hlasování v institucích EU zmírnit negativní dopady jednostranné

závislosti na rozhodnutích členských států EU (respektive oslabit jejich ekonomickou a vojenskou dominanci na evropském kontinentu). Vyjednávací síla nových členů samozřejmě nebude dostatečná k prosazení všech jejich zájmů, bude však nesporně vyšší než v případě jejich setrvání mimo Evropskou unii. Státy SVE se pro kooperaci, vstup do Unie a účast na jejích rozhodovacích mechanismech rozhodly především proto, že alternativa vyvažování vůči členům EU je pro ně nedosažitelná či příliš riskantní. Z neorealistického pohledu na svět by jejich nejlepší volbou bylo individuálně se pokusit předstihnout EU a její členské státy (vnitřní vyvažování).

Problémem teze o příležitosti hlasovat je skutečnost, že se do určité míry zpronevřuje základním neorealistickým poznatkům. Především přináší do modelu schopnost institucí omezit (potenciálního) hegemonu, a tak zpochybňuje neorealistickou koncepci role státu jako zdaleka nejdůležitějšího nositele moci v systému. Z původní neorealistické teorie vyplývá, že institucionální struktura, která je produktem členských států, reflektuje distribuci moci mezi partnery a nelze očekávat, že by zvýhodňovala slabší partnery. Navíc pokud aktér (v našem případě potenciální hegemon) usoudí, že jej mezinárodní instituce příliš svazuje a oslabuje jeho pozici na úkor koaličních partnerů, může přehodnotit svou účast v instituci. Griecova teze o příležitosti hlasovat je tedy spíše jen dalším příkladem neo-neo syntézy a přiblížením k neoliberalismu, který přiznává mezinárodním institucím větší vliv na mezinárodní vztahy.

Neoliberalismus: materiální zisky především

Ačkoli neorealismus, stejně jako neoliberalismus neodmítá možnost spolupráce mezi jednotlivými státy, liší se oba přístupy v otázce četnosti jejího výskytu a délky jejího trvání (*Baldwin, 1993*). Neoliberalismus předpokládá více příležitostí k častější a trvalejší kooperaci mezi hráči v mezinárodním systému. Hlavním důvodem je fakt, že státy automaticky nevnímají silnějšího partnera jako hrozbu, kromě rozložení moci v systému determinují jejich chování i úmysly ostatních aktérů mezinárodní politiky. Podle neoliberalismu vede dlouhodobé soužití států ke konvergenci jejich očekávání a ke změně způsobu vnímání zájmů a úmyslů jednotlivých aktérů. Chování jednotlivých států není závislé pouze na mocenské struktuře – na distribuci ekonomických a vojenských kapacit. Důležitými ideovými a institucionálními proměnnými, modifikujícími funkční vztah mezi distribucí moci a chováním států, jsou způsob vnímání partnera, frekvence, charakter a institucionální uspořádání mezistátních vztahů, míra interdependence, chování a preference vnitrostátních aktérů a další vlivy. Větší důraz, kladený na ideové faktory, poskytuje příležitost k překonání negativních důsledků anarchie v mezinárodním systému a k nastolení atmosféry vzájemné důvěry. Důraz na úmysly ostatních aktérů zmírňuje nepříznivé důsledky anarchie v mezinárodním systému, mocnější stát není automaticky vnímán jako potenciální hrozba. Na rozdíl od neorealismu nevidí neoliberalismus hlavní cíl státu v zajištění bezpečnosti, ale spíše v zajištění prosperity (*Baldwin, 1993*).

Stejně jako neorealismus chápe i neoliberalismus státy jako egoistické aktéry, maximalizující vlastní prospěch ze spolupráce (v tomto případě absolutní materiální zisky ze spolupráce), přičemž mezinárodní instituce jsou chápány pouze jako instrument k dosažení tohoto cíle. Podle neoliberalů existují dva způsoby vzniku mezinárodních institucí, přičemž v praxi se oba vhodně doplňují. Dodržování pravidel je zajištěno buď hierarchickou strukturou, jež vznikla jako důsledek realizace moci nejsilnějších států, častěji však prohlubováním mezinárodního režimu. Režim je definován jako „*sada implicitních či explicitních principů, norem, pravidel a rozhodovacích procedur, kolem kterých konvergují očekávání jednotlivých aktérů v dané oblasti mezinárodních vztahů*“ (*Axelrod – Keohane, 1993, s. 109*). Ačkoli k vzniku režimu může dojít i pomocí síly, jeho existence nepředpokládá použití síly k vynucení pravidel. Za porušení norem jsou členové trestáni hlavně ztrátou reputace a kredibility, nedodržování pravidel se stává nákladným, viníkem pro ztrátu vyloučení z budoucích projektů a ztráta potenciálních výnosů z budoucí spolupráce.⁶

Hlavními výhodami režimů (mezi něž se řadí i mezinárodní organizace) je omezení transakčních nákladů, poskytování informací svým členům a redukce nejistoty ohledně chování partnerů (blíže viz například Stein, 1993 či Axelrod – Keohane, 1993). Podle neoliberalismu státy citlivě vnímají úmysly ostatních hráčů v systému a institucionalizovaná spolupráce jim umožňuje přesvědčit se o mírových úmyslech druhých a snížit riziko z kooperace mezi státy tím, že činí jejich jednání předvídatelnějším. Mezinárodní instituce tak plní důležitou úlohu mediátora efektivní spolupráce. Pokud toto tvrzení promítneme do reality, pak současný rozsah institucionalizované spolupráce v EU umožňuje státům západní Evropy účinně překonávat bariéry kooperace očekávané neorealisty. Mezinárodní instituce neodbourávají mezinárodní anarchii v tom smyslu, že by ji nahrazovaly hierarchickou strukturou, ale umožňují svým členům usilovat o společný cíl (Smith, 2000).

Pokud se týká členství v mezinárodních organizacích, funguje podle neoliberalismu (a vlastně i podle neorealismu) každá mezinárodní organizace jako účelový klub. Rozhodnutí o přijetí nebo nepřijetí nového člena je výsledkem vyjednávání mezi stávajícími členy organizace a kandidátem (kandidáty) na členství. Přitom jak členové, tak i kandidáti se rozhodují egoisticky pouze na základě kalkulace vlastního užitku, vlastních, exogenně daných objektivních zájmů. Kolektivní rozhodnutí odpovídá materiálním charakteristikám mezinárodního systému, to jest distribuci moci a bohatství a rozložení materiálních výhod ze spolupráce. Konečné slovo mají samozřejmě členské státy, které se rozhodují o přijetí nového člena na základě kalkulací svého individuálního materiálního užitku z probíhající spolupráce i možných dalších společných projektů. Zároveň je členství v mezinárodní organizaci dobrovolné, v konečném důsledku je tedy nutné, aby pro každého člena i každého kandidáta znamenalo rozšíření organizace čistý přínos (Schimmelfennig, 1999).

Budování zóny blahobytu v Evropě

Neoliberální analýza východního rozšíření má podobu kalkulace přínosů z rozšíření jednotlivými státy (stávajícími členy i kandidáty) v situaci fungujícího mezinárodního režimu. Neoliberální hypotéza východního rozšíření vypadá tedy následovně. ***K rozšíření EU došlo proto, že čistý mezní přínos z přijetí skupiny států SVE je po započtení všech kompenzací, protiplateb a přínosů budoucí spolupráce pro každého starého člena i přistupující zemi kladný.***

Hlavním neoliberálním argumentem pro rozšíření EU jsou samozřejmě materiální zisky členských a kandidátských zemí z prohloubení vzájemné spolupráce. Přitom materiální zájmy jsou pojaty poměrně široce, zahrnují preference jak v ekonomické, tak i bezpečnostní a institucionální oblasti. Prosperita státu a blahobyt jsou definovány širěji než jen jako růst HDP, navíc samotný růst HDP země není ovlivňován pouze ekonomickými aspekty mezistátní spolupráce, ale i bezpečnostními (například již zmíněná migrace), institucionálními (efektivnost orgánů kolektivního mezistátního rozhodování) či ekologickými (globální či regionální ekologické hrozby).

Předpokladem pro přechod od neorealisticke logiky vyvažování a relativních výhod vůči konkurentům k neoliberální logice maximalizace absolutních materiálních výhod ze spolupráce je vytvoření příznivého prostředí a atmosféry důvěry mezi stávajícími členy EU a kandidáty ze SVE. Od skončení studené války se prudce zvyšovala intenzita vztahů zemí SVE se státy EU, které byly institucionalizovány prostřednictvím asociačních dohod, ale i členstvím většiny zainteresovaných zemí v NATO, v Radě Evropy a v dalších mezinárodních organizacích. Přestože nejsou vztahy mezi státy SVE a členy EU tak intenzivní a dlouhodobé jako mezi zeměmi Unie navzájem, můžeme i zde mluvit o fungujícím mezinárodním režimu (*k mezinárodnímu režimu viz například Stein, 1993*). Nezanedbatelnou roli hrál též charakter vnitrostátního politického uspořádání ve starých členských státech a v kandidátských zemích SVE. Šíření demokracie přispělo (podle lo-

giky tzv. demokratického míru) k pozitivnímu vnímání úmyslů zainteresovaných států. Na přelomu století byla tedy splněna nutná podmínka mezistátní spolupráce – státy byly přesvědčeny o přátelských úmyslech svých evropských partnerů. Za této situace se podle neoliberalů jednotlivé země nerozhodovaly podle svých relativních zisků, jako je tomu u neorealismu, ale pouze podle zisků absolutních. Každý ze zúčastněných států zaujal k rozšíření takový postoj, který odpovídal jeho vlastnímu přínosu z rozšíření bez ohledu na absolutní i relativní zisky ostatních.

V tomto prostředí fungujícího mezinárodního režimu byly bezpečnostní zájmy členů EU víceméně redukovány na regionální a vnitrostátní problémy, které bezprostředně ohrožují blahobyt obyvatelstva (ilegální imigrace, organizovaný zločin, terorismus a podobně). Od rozšíření EU se očekávala stabilizace celého regionu, sblížení a rozvoj mírových vztahů mezi zeměmi SVE navzájem i vůči evropské patnáctce (Mayhew, 1998, s. 186–188), z čehož měly nepřímo profitovat všechny zúčastněné státy. „*Nemluv jen o válce, jakýkoli vážný neklid či konflikt – i kdyby byl omezen na Východ – může poškodit západní Evropu masovou migrací, zvýšenými výdaji na obranu a nedůvěrou investorů. Ve zkratce, ekonomické selhání na východě může ohrozit mír a prosperitu v západní Evropě.*“ (Baldwin – Francois – Portes, 1997, s. 127–128.)

Nicméně hlavním materialistickým důvodem pro vstup ze strany kandidátů i stávajících členských států byl ekonomický růst a prosperita. V době, kdy se o rozšíření vyjednávalo, se očekávalo, že vstup do Unie bude pro země SVE znamenat velký ekonomický přínos. Po vstupu do Unie získaly země SVE neomezený přístup na trh EU a kvalitnější podnikatelské prostředí přilákalo zahraniční investory do země. Nezanedbatelnou položkou je i příliv financí ze společného unijního rozpočtu, především v podobě plateb Společné zemědělské politiky a projektů strukturální politiky. Andrew Moravcsik, představitel liberálního mezivládního přístupu, nejznámější neoliberalní teorie, argumentuje, že rozšíření přináší významné materiální zisky i pro současnou EU. I když většina výhod z rozšíření jde ve prospěch nových členů, ani dosavadní EU-15 nepřijde zkrátka. Po vstupu zemí SVE se rozroste společný vnitřní trh, zostřeji konkurence na rozšířeném vnitřním trhu přinese další růst efektivnosti ve výrobě, což povede k vzestupu blahobytu jak v kandidátských, tak i v členských státech EU. Moravcsik předpokládá, že dlouhodobý ekonomický prospěch z rozšíření pro EU-15 přesáhne náklady společného rozpočtu na rozšíření (Moravcsik – Vachudova, 2003, s. 13). Rozšíření EU představuje pro stagnující západní Evropu nemalý impulz, který se projeví nejen v růstu HDP EU jako celku, ale i ekonomik starých členů (viz Baldwin – Francois – Portes, 1997, s. 138). Pokud se týká institucionálních nákladů a efektivnosti rozhodování v rozšířené EU, Moravcsik předpokládá, že kandidátské země budou po vstupu bez problémů absorbovány rozhodovacím procesem EU a že jejich vliv na politiky EU bude spíše umírněný. Tento fakt minimalizuje rizika, vyplývající z rozšíření pro členské státy, a usnadňuje dosažení konsenzu ohledně rozšíření.

Redistribuce zisků z rozšíření skrze kompenzace a protiplatby

Podle zásad neoliberalní teorie by mělo platit, že vrcholu spolupráce bude dosaženo v momentu, kdy se u kteréhokoli státu vyrovná mezní užitek s mezními náklady spolupráce. V případě členů EU to však neplatí. Silně institucionalizovaný unijní režim spolu s předpokladem dlouhodobé a opakované spolupráce v situaci pozitivního vnímání úmyslů druhých (viz obecné neoliberalistické předpoklady výše) umožňuje širokou škálu protiplateb, ústupků a dohod o dohodách budoucích. Všechny tyto protiplatby a kompenzace je nutné zahrnout do kalkulací individuálních čistých přínosů a nákladů, podle nichž se jednotliví aktéři rozhodují. Během jednání o vstupu zemí SVE do Unie byly případné ztráty některého/některých členů EU z rozšíření (*k základní analýze preferencí jednotlivých zemí viz Mayhew, 1998, s. 349–355*) kompenzovány ústupky v jiných oblastech. Zastánci rozšíření mohou nabídnout těm zemím, pro něž rozšíření znamená spíše čistou ztrátu, protiplatby a ústupky až do výše svých vlastních čistých přínosů z rozšíření. To znamená, že

k rozšíření dojde teoreticky i v situaci, kdy součet čistých přínosů z rozšíření všech členů bude větší než nula. Mimo protiplatby, kompenzace a přísliby spolupráce v jiných, pro odpůrce důležitých oblastech mohou fungovat i tiché hrozby vetování spolupráce v jiných, pro odpůrce důležitých oblastech. Vzhledem k zájmu stávajících členů o zachování atmosféry důvěry v EU a efektivního fungování evropského mezinárodního režimu je použití hrozeb značně omezeno.

Neoliberalní hypotézu o příčinách východního rozšíření je vhodné doplnit modelem, vysvětlujícím způsob redistribuce přínosů z rozšíření. **Jelikož rozšíření EU přinese v dlouhém i krátkém období větší čistý zisk kandidátským zemím, ocitají se země SVE v pozici asymetrické vzájemné závislosti. To samozřejmě výrazně zhoršuje jejich vyjednávací pozici v momentu sjednávání podmínek přistoupení k EU a umožňuje transfer části jejich zisků ve prospěch starých členů v podobě různých kompenzací a ústupků. Touto hypotézou, stávající na teorii vyjednávání (bargaining theory), vysvětlují Moravcsik a Vachudova (Moravcsik – Vachudova, 2003) způsob, jakým dospěli aktéři ke kompromisu a k rozhodnutí o rozšíření EU. Podle této koncepce odpovídají vyjednané výsledky rozdělení vyjednávací síly. Vyjednávací síla hráče se snižuje přímo úměrně k užítku ze společné akce. „Ty země, které získají z intenzivnější mezistátní spolupráce nejvíce – přesněji řečeno, ty, pro které je spolupráce nejvýhodnější oproti samostatnému postupu –, mají největší zájem o dohodu a jsou proto nejvíce ochotny činit kompromisy, aby této dohody dosáhly.“ (Moravcsik – Vachudova, 2003, s. 3 a 4.) Tato logika „asymetrické vzájemné závislosti“ – dohoda o tom, že ti, kteří dlouhodobě nejvíce získají, přinesou zpočátku největší oběti – je nejdůležitějším faktorem, určujícím průběh vyjednávání. V realitě se tato hypotéza o průběhu vyjednávání do značné míry potvrdila. Kandidátské země byly přinuceny nejen akceptovat standardy EU (demokratický právní stát, tržní ekonomika), ale také implementovat stávající *acquis*, tedy přijmout za svá všechna kolektivní rozhodnutí ES/EU (včetně rozhodnutí o směřování k měnové unii), na jejichž sjednávání neměly příležitost se podílet. Zároveň bylo vyjednáno několik přechodných období pro harmonizaci vnitřního trhu, z nichž většina byla v neprospěch nových členských států. Výsledkem jednání za situace asymetrické závislosti je tedy určitá korekce čistých přínosů z rozšíření ve prospěch stávajících členů. Dohoda o rozšíření Evropské unie je výsledkem distribučního konfliktu,⁷ který plně reflektuje rozdělení vyjednávací síly na mezinárodní úrovni.**

KONSTRUKTIVISMUS

Racionalismus vnímá preference aktérů na mezinárodní scéně jako exogenně dané, což umožňuje relativně přesně předpovídat jejich chování a důsledky interakcí mezi jednotlivými hráči. Kontext, v němž k interakcím dochází, je neměnný, pravidla hry jsou pevně daná a racionalismus pouze hledá optimální řešení jednotlivých konfliktních situací, opírá se o předpoklad egoisticky a instrumentálně jednajícího individua. Oproti tomu konstruktivismus problematizuje formování preferencí a identit aktérů, které jsou tímto vtaženy do analýzy, endogenizovány. Chování, zájmy a identita hráčů jsou konstruovány v historickém kontextu sociálních a kulturních norem (Fierke – Wiener, 1999). Například u západoevropských zemí se hovoří o transformativním účinku integračního procesu na evropský mezistátní systém i na jeho jednotky – státy. „Dá se očekávat, že se v tomto procesu změnila identita aktérů a následně i jejich zájmy stejně jako chování.“ (Christiansen – Jørgensen – Wiener, 1999, s. 529.) Pro konstruktivisty je základním ontologickým předpokladem fakt, že sociální svět je na rozdíl od přírodního konstruován lidským myšlením a jednáním. Všechny prvky, struktura i vztahy v rámci sociálního systému existují pouze v myslích lidí, existují pouze jako dohoda mezi lidmi. „Konstruktivismus ukazuje, že dokonce i ty nejtrvanlivější instituce jako státy jsou založeny na kolektivním chápání; jde o zhmotnělé struktury, které byly kdysi vytvořeny ex nihilo lidskou vynalézavostí a intersubjektivním vědomím, ... toto chápání bylo následně rozšířeno a konsolidováno do té míry, že je dnes bereme jako pevně dané.“ (Adler, 1997, s. 322.) Podle konstruktivismu iden-

tita a zájmy sociálních entit (tedy i států) vyplývají ze struktury, která se skládá jak z materiálních zdrojů, tak i ze sdílených znalostí. Struktura sociálního systému není exogenně daná, ale vyplývá z procesu jeho utváření a z interakcí mezi jeho prvky (hráči).

Konstruktivismus ve své analýze východního rozšíření EU problematizuje tu část racionalistické analýzy, která podle názoru konstruktivistů způsobuje selhání. Tímto místem je racionalistický předpoklad stabilních a exogenně konstituovaných státních zájmů, které odrážejí neměnnou povahu státu jako aktéra egoisticky maximalizujícího vlastní užitek. Jak jsem již naznačil v předchozím odstavci, konstruktivistická kritika se týká ontologických a epistemologických základů racionalistického proudu jako celku. (*Ke kritice metateoretických základů teorie mezinárodních režimů viz Kratochwil and Ruggie in: Christiansen – Jørgensen – Wiener, 1999, s. 533.*)

Konstruktivismus je jeho protagonisty chápán nikoli jako jedna teorie mezinárodních vztahů, ale spíše jako metateoretický přístup, nabízející odlišné ontologické předpoklady o povaze sociální reality, než jako teorie racionální volby. Povaha této ontologie společně konstruktivistickým teoriím je patrná z předcházejících odstavců. Sociální realita je založena na intersubjektivních znalostech, objekty sociálního světa existují pouze díky implicitní dohodě mezi lidmi. V tuto chvíli je třeba zdůraznit, že teorie mezinárodních vztahů (a tedy i teorie evropské integrace) rozlišuje v rámci konstruktivistického přístupu dva různé proudy. Pokud si uvědomíme, že snahou konstruktivismu je obsadit poměrně široké pole mezi racionalismem a reflektivismem (postpozitivismem), dá se očekávat existence vnitřních diferenciací v rámci konstruktivistického tábora. Konstruktivistické teorie staví na společné strukturalistické a sociální ontologii, neshodnou se však v otázkách epistemologie vědy, tedy o povaze, zdrojích a limitech (vědeckého) zkoumání světa. Většina konstruktivistických badatelů se řadí do první skupiny, klonící se k názoru, že přestože je sociální realita konstituována sdílenými (intersubjektivními) znalostmi a představami o světě, existuje tato realita nezávisle na procesu jejího zkoumání (*například Adler, 1997; Wendt, 1999; Schimmelfennig, 2003; Checkel, 1999*). To jim umožňuje sdílet s racionalistickými premisy vědecké práce, tedy existenci objektivní vědy, zkoumající vnější svět vykazující pravidelnosti, které je možné odhalit empirickým testováním teoretických hypotéz. Tato větev konstruktivismu je nazývána modernistický konstruktivismus (*Schimmelfennig, 2003, s. 67; Wendt, 1999, s. 47*) a veskrze nezpochybňuje epistemologický závazek racionalismu budovat empirickou společenskou vědu, vysvětlující kauzality v sociální realitě. Naproti tomu tzv. postmodernističtí konstruktivisté aplikují konstruktivistické předpoklady o sociálním světě radikálněji, odmítají existenci objektivní reality a místo popisu jednoho objektivního světa hledají způsob, jakým je svět konstruován. Wittgensteinovský konstruktivismus jako nejnámější teorie v rámci postmoderního konstruktivismu chápe jazyk jako specifickou formu jednání sociálních aktérů, jež konstituují sociální realitu (*Christiansen – Jørgensen – Wiener /eds./, 2001, s. 8*). Tímto způsobem je do konstrukce sociální reality vtažena i věda, která se sice snaží držet stranou politických a normativních interakcí (v modernistickém pohledu nejsou vědci považováni za aktéry, jejichž interakce konstituují normativní strukturu mezinárodních vztahů), ale je součástí interakcí jazykových. V souladu s wittgensteinovským konceptem jazykových her jsou logika a pravidla vědecké práce sociálně podmíněné a existují opět pouze jako implicitní dohoda mezi lidmi, podobně jako je tomu u objektů sociálního světa (podrobněji viz samostatná kapitola Wittgensteinovský konstruktivismus na s. 18).

Sociologický institucionalismus: EU jako liberální komunita států

Koncept sociologického institucionalismu, použitý v následující kapitole pro vysvětlení příčin východního rozšíření EU v roce 2004, patří do první skupiny tzv. modernistického konstruktivismu. Tento proud se – jak již bylo řečeno – v souladu s pozitivistickou epistemologií, používanou racionalismem, snaží o konstrukci testovatelných hypotéz. Kromě toho, že je konstruktivismus postaven na věrohodnějších ontologických a episte-

mologických základech než racionalistické teorie (neorealismus a neoliberalismus), nabízí podle jeho protagonistů i hypotézy lépe vysvětlující chování aktérů mezinárodních vztahů. Následující hypotéza byla vypracována Schimmelfennigem (*Schimmelfennig, 2003*) jako reakce na neschopnost neorealismu i neoliberalismu formulovat empiricky podloženou hypotézu, vysvětlující zájem starých členů EU o vstup kandidátů ze SVE do Unie. Tato kritika se opírá o zjištění, že materiální zisky členských států EU (doplněné o možnosti vzájemných kompenzací, protiplateb, ústupků a hrozeb) nemohou samy o sobě vysvětlit motivy EU k zahájení přístupových jednání se zeměmi SVE na jaře roku 1998 (*Schimmelfennig, 2003*). Materiální výhody členských států EU nejsou natolik vysoké, aby přesvědčivě zdůvodnily potřebu východního rozšíření, mezní užitek z rozšíření EU (přírůstek užítka v porovnání s asociačními dohodami) je pro stávající členy nižší než jeho mezní náklady. To znamená, že pouhé asociační dohody by zabezpečily členským státům maximální využití všech ekonomických a bezpečnostních výhod, které rozšíření přineslo, a zároveň by jim umožnilo vyvarovat se rizik a nákladů, vyplývajících z politické integrace (*Schimmelfennig, 1999*).

Sociologický institucionalismus (konstruktivistický model dynamiky mezinárodních institucí), respektive jeho verze, reprezentovaná Schimmelfennigem, přichází s hypotézou, vysvětlující východní rozšíření EU v roce 2004, jež má dvě části. První část (tzv. hypotéza liberální komunity – *Schimmelfennig, 2003, s. 89–90*) ukazuje, proč jsou normy důležité při analýze východního rozšíření, opírajíce se o obecné konstruktivistické předpoklady o povaze sociální reality. Pomocí následující hypotézy je vysvětlován výsledek přístupových jednání. **Členské státy Evropské unie budou usilovat o rozšíření EU o země SVE, uznávající její zakládající hodnoty a normy, přitom o členství v Unii se budou snažit pouze ty státy, jež tyto normy a hodnoty přijaly za své a které se identifikovaly se západní komunitou liberálních demokracií.** Hypotézu liberální komunity, která byla doposud spojována s logikou vhodnosti⁸ (*March – Olsen, 1998*) jako s hlavním konstruktivistickým modelem racionality aktérů mezinárodních vztahů, doplnil Schimmelfennig o nový koncept, vysvětlující chování individuálních aktérů během vyjednávacího procesu – rétorický proces. Rétorická past je nezbytným doplněním hypotézy liberální komunity a vysvětluje proces, jakým státy, vyjednávatelky o rozšíření EU, dospěly ke kolektivnímu rozhodnutí, odpovídajícímu hypotéze liberální komunity. **Členové komunity, jejichž egoistické preference jsou v souladu s normami komunity, získávají legitimitu jako dodatečnou výhodu při vyjednávání a vyvoláním společenského tlaku skrze rétorické jednání (strategické použití normativních argumentů) přimějí své „zahanbené“ oponenty změnit jejich postoj. V důsledku toho odpovídá výsledek vyjednávání sdíleným normám komunity** (*Schimmelfennig, 2003, s. 225–226*).

Nejdříve se zaměřím na hypotézu liberální komunity před její modifikací rétorickou pastí. Hypotéza mezinárodní organizace jako komunity předpokládá, že regionální organizace (jakou je například EU) reprezentují určité hodnoty a normy společné pro danou komunitu států. Zda stát setrvá ve svazku mezinárodní organizace, závisí především na míře identifikace s hodnotami a s normami, které jsou této organizaci vlastní. Podle této hypotézy čím více bude třetí země uznávat normy a hodnoty, které konstituují danou organizaci, tím více bude usilovat o institucionalizaci vztahů a o členství v ní. Zároveň roste i šance státu na přijetí do organizace, která hodnotí kandidáty na vstup podle toho, do jaké míry dodržují její normy a zásady. Preference států v otázce rozšíření EU nejsou odrazem materiálních výhod takového kroku, ale respektují sdílené kolektivní normy a hodnoty.

Sociologický institucionalismus ve své analýze chování států a jejich zájmu o institucionalizovanou spolupráci odmítá základní teoretické a metateoretické premisy institucionalismu racionalistického. Sociologický institucionalismus „staví na strukturalistické ontologii, podle níž sociální jevy nemohou být redukovány na souhrn a posloupnost charakteristik a motivů individuů. Aktéry, jejich zájmy, preference a motivy je nutné analyzovat a vysvětlovat jako výsledek intersubjektivních struktur a společenských interakcí.“

(Schimmelfennig 2001, s. 58.) Státy nejsou chápány jako autonomní egoisticky jednající jednotky, rozhodující o institucionální podobě Evropské unie a o institucionalizaci vztahů mezi dosavadními členy EU a zeměmi SVE nezávisle na normativním prostředí, v němž se nacházejí. Zájmy a chování států odpovídají tedy hodnotám a normám sdílených politickým společenstvím, k němuž náležejí.

Na rozdíl od institucionalismu racionalistického nechápe sociologický institucionalismus dodržování základních politických norem a hodnot Evropské unie jen jako jedno z hodnotících kritérií kandidátů, ale jako nutnou i postačující podmínku pro jejich vstup.⁹ Konkrétně v případě současného kola rozšíření EU byly normativní požadavky, kladené na přistupující země stanoveny Evropskou radou v lednu 1993 v Kodani: stabilní instituce zajišťující demokracii, právní stát, lidská práva a ochranu menšin, existence fungujícího tržního hospodářství a schopnost adoptovat *acquis*. Kromě toho musejí žadatelé o členství akceptovat cíle politické, hospodářské a měnové unie tak, jak byly definovány ve *Smlouvě o Evropské unii*. Tyto podmínky nejsou stanoveny svévolně či *ad hoc* při příležitosti východního rozšíření, ale reflektují základní liberální normy a hodnoty Evropské unie, uvedené v primárním právu, stejně jako nepsaná pravidla.

Rétorická past jako revidovaná logika vhodnosti

Představitelé sociologického institucionalismu ovšem sami přiznávají, že realita přístupových jednání příliš neodpovídá výše uvedeným obecným teoretickým předpokladům sociologického institucionalismu (logice vhodnosti). Podle Schimmelfenniga (Schimmelfennig, 1999; Schimmelfennig, 2003) dochází k problému nejen na straně racionalismu, ale i sociologického institucionalismu. Racionalisté mají problém vysvětlit, proč při vyjednávání, založeném na prosazování individuálních zájmů, dochází k normativnímu výsledku, a sociologický institucionalismus má zase potíže vysvětlit, proč k tomuto výsledku dochází, i když aktéři jednají podle racionalistických předpokladů. Schimmelfennig připouští, že se státy prvoplánově chovají egoisticky a že jejich preference jsou odrazem distribuce materiálních výhod z rozšíření. Dokonce i počáteční výsledky jednání (asociační dohody) reflektují rozdělení těchto výhod a vyjednávací síly. Konečný výsledek vyjednávání (plné členství zemí SVE) už ovšem odpovídá sdíleným normám a kolektivní identitě.

Možným řešením je strategické použití normativního argumentu – normativní pasti. Tato rétorická past funguje za předpokladu racionálních aktérů a institucionálního prostředí, které je intersubjektivně strukturováno. To znamená, že v tomto prostředí je možné (dokonce nutné) odůvodnit (legitimizovat) vlastní zájmy odkazem na společné normy a hodnoty. Zastánci rozšíření jsou podle této hypotézy schopni zmanipulovat kolektivní rozhodnutí všech členů ve prospěch výsledku, který nejlépe odpovídá kolektivním hodnotám společenství.

Evropská unie se za půlstoletí své existence definovala jako rozšiřující se organizace. Rozšiřování se stalo kontinuální součástí jejího politického života a podle jejích základních norem se může každá evropská demokratická země loajálně k normám a hodnotám EU stát jejím členem. V tomto smyslu představuje důležitou normativní základnu nejen *acquis communautaire*, ale i nepsané sdílené normy a hodnoty (paneuropská orientace, otevřenost, liberalismus). Odpůrci vstupu nových demokracií ze SVE budou k dodržování kolektivních paneuropských norem a hodnot přinuceni mechanismem rétorické pasti, iniciovaným buď státy podporujícími rozšíření, nebo i nadnárodní autoritou či evropskou veřejností. V konečném důsledku jsou odpůrci rozšíření přinuceni změnit své chování (nikoli však své preference) a přestat blokovat rozšíření.

Mechanismus rétorické pasti stojí někde na pomezí mezi racionalismem a konstruktivismem. Výchozí podmínky víceméně odpovídají neoliberálním předpokladům o egoistických preferencích státních aktérů a o jejich instrumentálním chování v průběhu mezistátního vyjednávání, stejně jako předpokladu o dopadu distribuce materiálních výhod

z dohody na vyjednávací pozici. Rétorická past předpokládá slabě socializované egoistické hráče. Na jedné straně zúčastněné státy náležejí k jedné komunitě a tato kolektivní identita vyvolává v obecné rovině zájem o dodržování jejích hodnot a norem. Na druhé straně identifikace se společenstvím není natolik silná, aby státy jednaly vždy podle logiky vhodnosti. Jejich kolektivní identita neformuje jejich aktuální preference, ale funguje spíše jako vzdálený ideál a referenční bod, který je využíván k legitimizaci (respektive k delegitimizaci) chování individuálních aktérů. V konkrétních situacích se hráči rozhodují na základě vlastních egoistických zájmů a sledují své materiální cíle, které jsou často v rozporu s jejich závazkem loajality vůči normám a hodnotám společenství. Rétorická past pouze představuje mechanismus, jímž jsou tyto morální závazky oživeny a který zaměřuje pozornost států na kolektivní zájmy místo na individuální.

Prostředkem, jenž umožňuje efektivní účinek rétorické pasti (strategického použití normativního argumentu), je legitimita. Jako každý jiný politický systém i mezinárodní společenství, jakým je Evropská unie, institucionalizovalo určité standardy legitimního politického jednání, založené na společné identitě, ideologii a sdílených hodnotách a normách. Na základě těchto standardů lze stanovit, do jaké míry jsou politické akty, cíle a preference všech členů společenství legitimní, a tudíž žádoucí (*Schimmelfennig, 2001, s. 62–63*). Vzhledem k tomu, že se pohybují v normativně strukturovaném politickém prostředí, evropské státy nejenže mohou, ale dokonce mají za povinnost používat odkazy na legitimitu ve prospěch svých zájmů a proti argumentům svých oponentů. Aktéři, jejichž sobecký zájem o rozšíření EU byl ve shodě s cíli, normami a hodnotami celého společenství, jsou v relativní výhodě bez ohledu na původní rozdělení vyjednávací síly. Použití rétorické pasti tak změnilo vyjednávací pozice jednotlivých států podle toho, zda byly jejich sobecké zájmy v souladu s kolektivními zájmy a standardy legitimacy. Na rozdíl od vyjednávání, založeného na distribuci materiálních výhod a vyjednávací síly, je konečný výsledek rétorické pasti výrazně posunut ve prospěch rozhodnutí, které lépe odpovídá kolektivním normám a hodnotám.

Hlavním důvodem, jenž vedl státy jako politické aktéry ke změně chování a k reflektování standardů legitimacy, byla snaha zachovat si tvář a důvěryhodnost vůči ostatním vládám i vůči veřejnosti. Státy se snažily vyvarovat toho, aby byly veřejně obviněny z bezzákladnosti a z nedůvěryhodnosti. Zároveň se protagonisté rozšíření snažili veřejně odhalit nelegitimitu cílů a chování odpůrců, nekonzistentnost mezi jejich dřívějšími prohlášeními a současnou praxí a pomocí zahanbení či zostuzení je přinutit držet se společných standardů legitimacy. Podobně jako v případě vlivu veřejného mínění stojí i v pozadí tohoto mechanismu sobecký zájem vlády o zachování její důvěryhodnosti; ta je pro vládu obecně cennou devizou, jejíž hodnota ještě stoupá v souvislosti s členstvím země v organizaci, jakou je EU. Ani ty nejsilnější státy se totiž nemohou spolehnout pouze na vlastní síly a k tomu, aby prosadily své zájmy a maximalizovaly svůj prospěch ze spolupráce v rámci EU,¹⁰ nutně potřebují vytvářet koalice. Schimmelfennig nepředpokládá, že státy z vlastní vůle budou prvoplánově preferovat legitimní jednání, ale že se budou (podobně jako politici na vnitrostátní scéně) za každou cenu snažit vyhnout tomu, aby jejich partneři získali dojem, že jednají v rozporu se svými dřívějšími prohlášeními, se svými vyjádřeními loajality k evropským normám a hodnotám (ve veřejných projevech, v preambulích smluv apod.), (*Schimmelfennig, 2001*). Jako političtí aktéři pohybující se v normativně strukturovaném prostředí nakonec členské státy EU nemohly uniknout požadavku na konzistenci a legitimitu svého chování.

Wittgensteinovský konstruktivismus: politická i vědecká prohlášení strukturují evropský politický prostor

Konstruktivismus představuje poměrně široký proud, zahrnující jak přístupy blízké k racionalismu, tak přístupy koketující s reflektivismem (*Christiansen – Jørgensen – Wiener, 1999*). Schimmelfennigův sociologický institucionalismus v některých místech využívá

racionalismu (mechanismus rétorické pasti předpokládá vedle intersubjektivně konstruovaného institucionálního prostředí také racionálně jednající aktéry), (*Schimmelfennig, 1999*), proto jsem považoval za vhodné nabídnout alternativní konstruktivistickou hypotézu. Následující analýza je na ose racionalismus – reflektivismus posunuta více k reflektivismu a spíše než zkoumáním úlohy sdílených *norem* a *hodnot* (zkonstruovaných praxí jednotlivých států) se zabývá důsledky konstrukce západoevropské *identity* na proces rozšiřování Evropské unie. Níže použitý přístup bývá někdy označován jako wittgensteinovský konstruktivismus (*Fierke – Wiener, 1999, s. 724*) a na rozdíl od sociologického institucionalismu odmítá jednostranný příčinný vztah mezi normami a jednáním států (tedy že východní rozšíření EU je důsledkem existence sdílených evropských norem). Místo toho se zaměřuje na samotný proces interakce, v němž jsou identity a zájmy aktérů vzájemně formovány, a na měnící se kontext těchto konstrukcí. Právě kvůli orientaci na interakci mezi jednotlivými aktéry se nejdůležitějšími pojmy tohoto přístupu stávají politická prohlášení a morální závazky, tedy jazyk a jeho význam.

Wittgensteinovský konstruktivismus je jedním z reprezentantů tzv. jazykového obratu v teorii mezinárodních vztahů (respektive v teorii evropské integrace), (*viz Diez, 1999; Fierke, 2002*). Opírá se o poznatky obecné teorie řečových aktů, podle níž nelze chápat jazyk jako neutrální nástroj popisu reality. Naopak sociální realita neexistuje nezávisle na jazyku, ten konstituuje sociální realitu a dává smysl realitě materiální. V první řadě teoretici mezinárodních vztahů, zkoumající vliv komunikace a řečových aktů, dospívají k poznatku, že určitá veřejná prohlášení (projevy, veřejné závazky, deklarace, memoranda, ultimáta) mají schopnost měnit sociální realitu – mění chování prvků společenského systému. Řečové akty vyvolávají změnu chování druhých a zároveň působí jako podnět či bariéra pro mluvčího v budoucnosti. Následně se ukazuje, že neexistuje žádný popis světa, který by neměl konstitutivní vliv na zkoumaný objekt. I prohlášení „popisující“ sociální či fyzickou „objektivní skutečnost“ ji klasifikuje, zařazuje do souvislostí a hodnotí podle určitých sdílených pravidel. Prostý popis (politické) situace se často nedá rozlišit od výzvy, má totiž schopnost vyvolat reakci, změnit chování ostatních lidí (posluchačů, čtenářů, diváků). A pokud si uvědomíme, že realita mezinárodní politiky se skládá z lidského jednání, musí mít jakékoli veřejné prohlášení z úst nebo pera politika, vědce či jiné autority (někoho, koho ostatní aktéři poslouchají) transformativní efekt na tuto realitu.

Jak je vidět, wittgensteinovský konstruktivismus opouští v této chvíli poklidné vody vědeckého realismu. Jestliže připustíme, že struktura jazyka a diskurzu má konstitutivní vliv na sociální svět, jestliže materiální svět dostává smysl opět jen v rámci diskurzu (historicky konstituovaného kognitivního a významového systému), potom je zpochybněna i existence objektivní (pozitivní) vědy, založené na testování hypotéz. Politická věda, respektive její výstupy vyjádřené ve slovech, působí na realitu mezinárodního systému podobným způsobem jako řečové akty ostatních mluvčích ve veřejné sféře; mají schopnost vyvolat odpovídající reakce ostatních aktérů v politice, a tím změnit zkoumaný objekt. A nemusí jít jen o Waltzův neorealismus, o Huntingtonův kulturní realismus; jako sebevyplňující se proroctví mohou fungovat i jiné koncepty a teorie: koncept demokratického míru při „popisu“ vztahů mezi demokraciemi či neofunkcionalismus a teorie mnohoúrovňového vládnutí při „popisu“ evropské integrace.¹¹ Jestliže podoba mezinárodního systému není odrazem materiální struktury, ale sdíleného normativního a významového systému (diskurzu), reprodukováného a rekonstruovaného skrze jednání a řečové akty ve veřejném prostoru, je nutné do mezinárodního systému vtáhnout všechny, kteří o mezinárodní politice hovoří (a které někdo poslouchá). Wittgensteinovský konstruktivismus akceptuje existenci různých „her“ mezinárodní politiky spíše než jednu objektivní realitu. „*Aktéři nejsou předurčení k reprodukci jedné struktury, ale podílejí se skrze své jednání a interakce na konstrukci jednoho typu kontextu nebo druhého.*“ (*Fierke, 2002, s. 351.*)

Protože jsou vědci součástí veřejného komunikačního a informačního prostoru, nelze jim upřít podíl na formování podoby mezinárodního systému. Lingvistický obrat v teorii

mezinárodních vztahů vede tedy ke stírání rozdílu mezi pozorovaným objektem a pozorovatelem, a tedy i ke zpochybnění existence objektivního vědeckého poznání, založeného na empirickém testování hypotéz.¹² Přesto vědecké analýzy diskurzu (především „jazyka“ evropské integrace) existují. Tyto analýzy pracují s implicitním předpokladem, že vědecká činnost (nebo alespoň konkrétní vědecká práce) se podílí na konstrukci sledované sociální reality pouze zanedbatelnou měrou. Do určité míry jde o postoj ospravedlnitelný, dopad individuální práce na diskurz mezinárodní politiky je opravdu nízký (ovšem roste s věhlasem autora). Zároveň je však zřejmé, že jazyk vědecké disciplíny mezinárodních vztahů jako celku, respektive její produkty ve formě řečových aktů (přednášky na vysokých školách, odborné publikace apod.), sociální realitu ovlivňuje skrze definování významu a pravidel „jazykové hry“. Pokud si individuální práce může dovolit ignorovat svůj vliv na systém, na způsob, jakým ostatní aktéři mezinárodní politiky nazírají na svět, pak disciplína jako celek by se o tuto sebereflexi pokusit měla. Je otázkou, jestli se jí to vůbec kdy může podařit vzhledem k tomu, že jazyk představuje horizont našeho myšlení. „Nemůžeme vystoupit mimo jazyk, abychom jej porovnali s tím, co popisuje.“ (Fierke, 2002, s. 337.)

Politická prohlášení a změna pravidel hry v Evropě

Wittgensteinovský konstruktivismus, použitý při formulaci hypotézy v této kapitole, nezachází tak daleko, aby prohlásil, že vědecké poznání je nemožné. Pouze uvádí, že: „Vzhledem k tomu, že subjektem analýzy jsou aktéři, kteří generují význam, jenž konstituuje jednání a interakce [tedy realitu mezinárodních vztahů – pozn. aut.], je zapotřebí, aby si byli vědci vědomi vztahu mezi vědeckým jazykem a analyzovaným světem.“ (Fierke, 2002, s. 351.) Není v mých silách ani cílem tohoto článku zhodnotit vliv vědeckého jazyka na sociální realitu západoevropské integrace, na konstrukce západoevropské identity a na interpretace konce studené války. Přesto si dovoluji odhadnout, že vzhledem k tomu, že sociální věda není nikdy zcela oddělena od širšího politického a společenského rámce, od významového a normativního systému společnosti, tak hlavní proud vědeckého diskurzu přispěl k jevům, které popisují níže. Tedy, že v souladu s politickými prohlášeními přispěl ke konstrukci liberálnědemokratického řádu v západní Evropě v opozici k normativně podřadnému komunismu na opačné straně a přispěl i k tomu, že konec studené války byl (alespoň dočasně) vnímán jako podstatná kvalitativní změna, spočívající nikoli pouze ve změně distribuce kapacit v systému rovnováhy moci, ale v celkové změně kontextu a pravidel hry.

Pokud se i přes skepsi wittgensteinovských konstruktivistů vůči empirickému testování hypotéz pokusíme vypracovat hypotézu, vysvětlující východní rozšíření EU v roce 2004, vypadala by následovně. **Změna kontextu (celkových pravidel hry) po skončení studené války způsobila posun významu politických prohlášení, učiněných v minulosti Západem v souvislosti s konstrukcí identity západoevropských demokracií, takovým způsobem, že se pro západní demokracie stalo politicky neúnosným ponechat nové demokracie ve SVE mimo instituce, reprezentující evropskou komunitu liberálních demokracií.** Na příkladu politických prohlášení, učiněných v souvislosti s konstrukcí západní identity, se wittgensteinovský konstruktivismus snaží dokázat vazbu mezi identitou na straně jedné a preferencemi a chováním (v našem případě rozšířením EU) na straně druhé. Tato vazba je vysvětlována pomocí tří kategorií: řečových aktů (politických prohlášení), měnícího se kontextu (v němž byly vysloveny, respektive v němž byly tyto politické sliby znovu připomenuty) a institucionálních zájmů. U wittgensteinovského konstruktivismu hraje jazyk důležitější úlohu než u sociologického institucionalismu. V tomto smyslu politické prohlášení nemůžeme chápat jako pouhý popis situace nebo jako normativní závazek, který způsobuje změnu chování aktérů. Politická prohlášení (řečové akty) se stávají součástí normativní struktury, která nemá pouze kauzální efekt na chování aktérů, ale konstituuje¹³ jejich identitu, určuje, jaké jednání je v daném kontextu smysluplné a racio-

nální. Jestliže význam politického prohlášení je závislý na kontextu, potom změna kontextu způsobí i změnu významu politického prohlášení. Wittgensteinovský konstruktivismus odmítá představu sociologického institucionalismu, jenž chápe (evropské) hodnoty a normy jako objektivně existující realitu, která plní stejnou funkci jako distribuce materiálních kapacit v neorealistickém modelu, tedy umožňuje predikovat budoucí chování aktérů. Naopak minulé chování aktérů (prohlášení, učiněné v souvislosti s helsinským procesem) má neočekávané důsledky ve chvíli, kdy se změní pravidla hry a kontext celé situace, který má transformativní účinek na význam těchto prohlášení. Konkrétně v případě analýzy příčin východního rozšíření EU jsou zkoumána politická prohlášení, učiněná Západem v průběhu studené války. Tato politická prohlášení (například Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě /KBSE/) měla za cíl upevnit konstrukci identity západoevropských demokracií (v protikladu ke komunistické totalitě) a povzbudit disidentská hnutí na Východě. Po skončení studené války se ale situace mění a ve změněném kontextu se mění i význam dřívějších politických prohlášení a morálních závazků takovým způsobem, že pokud má být zachována liberálnědemokratická identita členských států EU, je rozšíření jedinou myslitelnou alternativou.

Sociální prostředí, v němž se stát (či jakákoli jiná společenská entita nebo jednotlivec) nachází, definuje jeho identitu. Ta má podle konstruktivistů intersubjektivní povahu, má tedy smysl pouze ve vztahu k ostatním členům systému. Například přívlastek demokratický a evropský získává svůj význam pouze ve vztahu k jiným aktérům, pro něž toto označení něco znamená. Stejně tak označení za diktaturu a příslušnost k „ose zla“ má pro takto označeného aktéra význam (a neblahé mezinárodněpolitické důsledky) pouze v kontextu určité „epistemické komunity“, ve vztahu k aktérům, kteří sdílejí představu, co to znamená „osa zla“ (a „říše zla“), a sdílejí i představu o tom, jak se členům „osy zla“ chovat.¹⁴ Současně však stát (nebo jednotlivec) svou praxí a každodenním chováním, mezi něž je nutné zařadit i řečové akty, vytváří, reprodukuje a mění společenskou realitu – politickou kulturu v širším smyslu (*Risse, 2004, s. 160–161*). Na státy je proto nutné vždy pohlížet v kontextu širší politické komunity a interakcí (politických prohlášení – řečových aktů), formujících jejich identitu. Protože pro konkrétní případ východního rozšíření je důležitá konstrukce identity západoevropských států, zaměřím se na její konstrukci v kontextu studené války a v interakci s východním blokem.

Součástí konstrukce západoevropské identity během studené války bylo vymezování se vůči komunismu ve východní Evropě. Tím, že komunistické státy (nejen) východní Evropy poskytovaly obraz „těch druhých“ na druhé straně barikády, zaujímaly důležitou pozici při utváření identity a demokratického politického řádu ES/EU. Důvodem byla hlavně geografická poloha tohoto „blízkého vnějšku“ a vojenské a ideologické nebezpečí, které znamenal. Normativní ideály ES/EU byly definovány v opozici vůči Východu. Otevřenost, demokracie a svoboda západní společnosti byly zdůrazňovány v kontrastu s totalitními komunistickými režimy, které představovaly nezbytný referenční bod (obraz toho, co už není demokracie). Konstrukce ostré hranice, kterou v praxi představovala železná opona, umožňovala s jistotou určit, kdo patří do Společenství, kdo ne, jaká praxe je legitimní a jaká ne. Stejně tomu bylo i na druhé straně barikády, studená válka pomáhala konstituovat kolektivní identity obou bloků.

Důležitým aspektem „vnější“ konstrukce (západo)evropské identity byla snaha o demokratizaci zemí SVE. Součástí této konstrukce byla totiž i podpora demokratických disidentských sil v komunistických režimech SVE. Ačkoli byly země SVE konstruovány jako „ti druzí, ti špatní“, nikdy nebylo opomenuto zdůraznit, že by ES/EU uvítala, kdyby se postupně reformovaly a staly se liberálními evropskými demokraciemi, respektujícími práva menšin, právní stát a tržní hospodářství. Během studené války, kdy byla zkonstruována podoba *nelegitimního vnějšku*, byl v rámci soupeření mezi Východem a Západem ze strany západoevropských států přijat morální závazek podporovat demokratizaci komunistických režimů. Tento závazek měl formu politického prohlášení (řečového aktu), kte-

rým Západ interpretoval Závěrečný akt KBSE z roku 1975.¹⁵ Západ nejenže uznal význam helsinského procesu při povzbuzování disidentských hnutí, ale i právo utiskovaných obrátit se na něj o pomoc a svou odpovědnost vůči těm, kteří vzhlížejí k západním ideálům. Tento morální závazek se stal součástí konstrukce západoevropské identity, byl vyjádřením loajality Západu vůči normám demokracie a lidských práv a zároveň vyjádřením jinakosti a nedemokratičnosti Východu. K vysvětlení východního rozšíření EU v roce 2004 je však třeba vzít v úvahu změnu kontextu, v němž se změnil význam tohoto závazku a který způsobil, že byla západní Evropa jako vítěz studené války povolána ke spolupovědnosti za vývoj celého kontinentu.

V roce 1989 došlo k převratným změnám a státy SVE nejenže přestaly hrát úlohu „těch druhých“, ale z vlastního přesvědčení se přihlásily k hodnotám a normám západoevropské liberální politické komunity, reprezentované ES/EU a NATO. Začaly usilovat o plnohodnotné začlenění do společenství evropských demokracií, o „návrat do Evropy“. Zmíněnou změnou kontextu, která vyvolala změnu interpretace helsinských závazků, byla přeměna dřívějšího *vnějšku* na alespoň na aktéry, kteří cílevědomě a upřímně usilují o splnění sdílených norem a hodnot *vnitřku*. Z tohoto důvodu byl osud identity Evropské unie svázán s procesem transformace zemí SVE. Tím, že byly komunistické režimy v zemích SVE označeny za *vnějšek*, za to špatné, za něco, vůči čemu je třeba se vymezovat, na sebe EU převzala morální závazek podporovat jejich transformaci. Přitom pokud země SVE usilovaly o adopci liberálních hodnot a norem, které jsou nejlépe reprezentovány Evropskou unií, zcela logicky a legitimně si jako svůj cíl a jako završení svých reforem zvolily právě členství v této organizaci. Vznik ES/EU lze v tomto smyslu chápat jako nejlepší praktický způsob vyjádření západoevropské identity a jejích hodnot v protikladu ke komunismu. ES/EU reprezentuje tedy ty nejlepší hodnoty, které její členové sdílejí a které komunistickým zemím chybějí, ale které by měly mít: liberální zastupitelskou demokracii, respekt vůči lidským právům, soukromému vlastnictví a tržnímu hospodářství, ale i solidaritu a pacifismus. Členství v EU se tedy stalo nedílnou součástí (západo)evropského ideálu, k němuž směřovala disidentská hnutí a po roce 1989 mladé demokracie ve SVE. Dosavadní EU nemá právo zabránit vstupu transformujících se zemí SVE, protože jde o bývalý „vnějšek“ formující jejich identitu, který se konečně vydal na legitimní cestu „dovnitř“.

Západní Evropa se ocitla v situaci, kdy pro ni minulé politické sliby podpory demokratizace SVE znamenaly v novém kontextu potenciální hrozbu. Hrozbu ztráty identity, kterou by způsobilo nerefluktování morálního závazku vůči reformním silám ve SVE (*Fierke – Wiener, 1999*). Důvodem pro východní rozšíření a pro plnoprávné začlenění všech nových členů do evropských institucí není tedy pouze to, že státy SVE splňují standardy legitimacy, definované kolektivními normami a hodnotami EU (jak tvrdí sociologický institucionalismus), ale skutečnost, že tyto standardy splňují země v minulosti tvořící *vnějšek*, vůči němuž se identita ES/EU vymezovala a vůči kterým byl přijat morální závazek podporovat jejich transformaci směrem k západoevropským hodnotám a normám.

* * *

Většina teorií se shodne na tom, že východní rozšíření Evropské unie je nutné chápat v kontextu konce studené války. Každá z představených hypotéz považuje konec studené války za důležitou změnu ve struktuře mezinárodního systému, ať již je tato struktura definována jako materiální, nebo ideová a normativní. Pro neorealismus představuje konec studené války změnu rozdělení materiálních aspektů moci, přechod od bipolární struktury k unipolární, z čehož vyplývá potřeba nové geopolitické strategie Evropy (v níž má rozšíření své místo). Zatímco pro neorealismus je podstatná změna distribuce moci, pro neoliberalismus je rozšíření důsledkem kalkulace materiální (především ekonomické) výhodnosti jednotlivých variant: statutu quo, asociačních dohod a plného členství. K pře-

hodnocení přístupu EU ke SVE došlo proto, že se změnila struktura výnosů a nákladů jednotlivých variant jednání (varianta nerozšíření se stala nevýhodnou) a že kandidátské země získaly status důvěryhodných partnerů pro spolupráci v rámci EU. Oba přístupy kladou důraz především na materiální faktory, zajišťující buď bezpečnost a suverenitu státu, nebo jeho blahobyt a prosperitu. Vzhledem k provázanosti těchto cílů dochází však k proliferaci ekonomických aspektů moci do neorealistickej analýzy a některých bezpečnostních otázek do neoliberální. Diskuze mezi oběma přístupy se potom omezuje na hierarchizaci těchto cílů a na zdůrazňování absolutních či relativních výnosů ze spolupráce.

Ačkoli sociologický institucionalismus (rétorická akce) přiznává materiálním faktorům určitý vliv na chování aktérů, za důležitější považuje vliv sdílených evropských hodnot a norem, jejichž síla se projevuje v pozdějších fázích vyjednávání. V tomto okamžiku jsou státy EU donuceny k loajalitě vůči sdíleným hodnotám a normám. Podstatnou změnou struktury, zapříčiňující východní rozšíření EU, je změna ideové struktury v Evropě, respektive skutečnost, že se na scéně objevily státy SVE, otevřeně deklarující svou loajalitu vůči idejím a hodnotám demokratické Evropy. V tomto kontextu chápe sociologický institucionalismus EU nikoli jako nástroj k dosažení materiálních zájmů členských států (jako je tomu u neoliberalismu), ale jako mezinárodní organizaci, reprezentující liberální komunitu evropských států. Nové demokracie SVE, vracející se do této komunity, proto logicky usilují o vstup do EU, který znamená potvrzení jejich liberálnědemokratické identity. K tomu, aby tohoto cíle dosáhly, používají kandidátské země odkazu na sdílené hodnoty panevropanství, demokracie a liberalismu, většinou kodifikované v primárním právu ES/EU. Logika wittgensteinovského konstruktivismu je obdobná, avšak morální závazek přijmout státy SVE podle tohoto přístupu nevyplývá z norem psaného a nepsaného práva EU, ale z povahy řečových aktů, učiněných Západem během studené války. Podle wittgensteinovského konstruktivismu znamená zánik východního bloku a vznik nových demokracií důležitou změnu kontextu, která dává nový význam politickým závazkům (řečovým aktům) doby minulé. K rozšíření dojde díky tomu, že státy EU jsou donuceny k dodržení morálních závazků, vyplývajících z konstrukce západoevropské identity. Od zájmu států maximalizovat svou bezpečnost a suverenitu (neorealismus) jsme se přes zájem států maximalizovat blahobyt a prosperitu (neoliberalismus) a přes zájem států udržet si legitimitu a důvěryhodnost ve společenství demokratických států (sociologický institucionalismus) dostali až k zájmu států zachovat si svou existenci a identitu (wittgensteinovský konstruktivismus). Je zajímavé, že jak u neorealismu, tak i u wittgensteinovského konstruktivismu je základním motivem aktérů snaha vyvarovat se existenční hrozby. V případě neorealismu je to hrozba fyzické likvidace státu, v případě wittgensteinovského konstruktivismu je to hrozba ztráty identity EU a jejích členských států, která může mít stejně hroživé následky.¹⁶

Ačkoli všechny představené hypotézy mají určitou vysvětlující sílu, každá z nich má svá problémová místa. Například neorealistickej pokus o vysvětlení prohloubení evropské integrace a východního rozšíření po skončení studené války můžeme chápat jako neslučitelný s některými klíčovými tezemi neorealismu. Zároveň je zřejmé, že jde o účelový pokus zachránit neorealismus ve chvíli, kdy tento předpovídal úpadek evropské integrace. Jestliže akceptujeme tezi o příležitosti hlasovat, doplněnou o koncepci rovnováhy hrozeb jako součásti neorealistickejho přístupu k otázce mezinárodní spolupráce, dostáváme se blízko k bodu, v němž neorealismus není falzifikovatelný. V tomto momentu je téměř jakékoli jednání státu (konflikt, vnitřní i vnější vyvažování, spolupráce s potenciálním hegemonelem v rámci jedné mezinárodní organizace) slučitelné s takto široce pojatou neorealistickejou teorií mezinárodní spolupráce.

Pokud se týká neoliberalismu, o většině námitek jsem se již zmínil na začátku části, věnované konstruktivismu. Při vážení přínosů a nákladů východního rozšíření EU je neoliberalismus zatlačen na tenký led obtížně měřitelných výhod, které stávajícím členům plynou ze stabilizace a demokratizace východní Evropy. Vzhledem k tomu, že přímo měřitelné

ekonomické výhody budou spíše slabší (po započtení všech materiálních výdajů spojených s rozšířením a finančních toků do SVE), musejí se neoliberálové spoléhat na tato měkká data o výhodách stability regionu, na to, že nebude postížena efektivnost rozhodování rozšířené EU a podobně. Dost zásadní námitkou je skutečnost, že většiny přínosů východního rozšíření šlo dosáhnout i skrze asociační dohody či nějakou formu druhořadého členství v EU, čímž by se Unie vyhnula velké části nákladů spojených s rozšířením.

Sociologický institucionalismus zprvu přichází se zcela novým pohledem na východní rozšíření (hypotéza liberální komunity), ale ve světle reality vyjednávání mezi EU a kandidátskými zeměmi je nucen činit ústupky, které jej odklonily k rétorické pasti, která je o poznání blíže k racionalismu. Současně sám přiznává některé své nedostatky. Nedokáže například vysvětlit, proč o vstup do EU žádaly i nedemokratické země.

Problém wittgensteinovského konstruktivismu tkví v tom, že se jeho vysvětlující síla omezuje na případy, kdy o vstup do EU žádá stát dříve zaujímající roli protivníka s protichůdnou ideologií, vůči níž se vymezovala západoevropská identita. To člověka svádí k prohlášení, že šance ostatních států, které na rozdíl od komunistických režimů nezmýšlely tak důležitou pozici v západoevropském diskurzu, jsou o poznání horší. Na rozdíl od sociologického institucionalismu nemá wittgensteinovský konstruktivismus snahu objasnit motivaci kandidátských zemí pro vstup do Evropské unie. Jak je vidět, tato hypotéza zanechává mnoho bílých míst.

¹ Státy jsou odkázány pouze samy na sebe a na svou schopnost přežít v konkurenci ostatních států (blíže viz Grieco, 1997).

² S tímto tvrzením polemizuje teorie hegemonické stability Roberta Gilpina, podle níž mají aktéři heterogenní funkce – hegemon plní nezastupitelnou funkci při vzniku a udržení otevřené a liberální světové ekonomiky a stabilního měnového systému. Tato funkční asymetrie pak vede ostatní aktéry ke spolupráci s hegemonem a ke stabilitě systému (blíže viz například Gilpin, 2002).

³ Postupem času dochází ke sblížení pozic neorealismu a neoliberálního realismu, neorealisté přiznávají, že váha kladená na relativní zisky při rozhodování států může být podstatně nižší než 100 %: „... koeficient citlivosti států na rozdíly ve výnosech (k) se mění, ale je vždy větší než nula.“ (Grieco, 1993 b, s. 128.)

⁴ Teze o příležitosti hlasovat byla Griecem použita jako neorealistické vysvětlení motivace menších a středně velkých členů ES/EU pro pokračování v evropské integraci v devadesátých letech. Zde jde pouze o aplikaci stejné logiky na východní rozšíření.

⁵ S tímto modelem polemizuje Gilpinova neorealistická teorie hegemonické stability (Gilpin, 1981).

⁶ Neoliberalismus zdůrazňuje, že mezinárodní vztahy je nutné chápat jako opakovanou hru. Snaha nezablokovat si cestu k dalším kolům spolupráce (tzv. stín budoucnosti) potom vede aktéry k dodržování dohodnutých pravidel.

⁷ Distribuční konflikt je konflikt o rozdělení zisků a nákladů východního rozšíření mezi zúčastněné státy.

⁸ Logika vhodnosti znamená, že se aktéři sdílející společnou kolektivní identitu nechovají instrumentálně a egoisticky, ale v souladu se sdílenými normami a hodnotami, které tuto identitu formují (March – Olsen, 1998).

⁹ Požadavek na právní stát, respektování demokracie a tržní ekonomiku je přítomen i v racionalistickém institucionalismu, ovšem pouze jako jeden z faktorů v rozhodovacím procesu. Dodržování evropských norem kandidáty není chápáno jako hodnota sama o sobě, ale pouze jako nástroj k dosažení jiných hodnot: bezpečnosti a prosperity. Podle racionalistické logiky výhodnosti by přijetí státu, který nespĺňuje tyto základní požadavky, znamenalo vyšší heterogenitu, více vnitřních konfliktů, nižší efektivnost rozhodování, vyšší náklady na dosažení dohody, a tím pádem i nižší blahobyt a prosperitu pro staré členy.

¹⁰ Všimněte si, že opět opouštím konstruktivistické předpoklady a vracím se k instrumentálnímu pojetí mezinárodních organizací.

¹¹ To ovšem neznamená, že by byla sociální realita díky své vazbě na politická a vědecká prohlášení nějakým zásadním způsobem destabilizována. Za prvé, jak politici, tak i vědečtí pracovníci operují v rámci relativně stabilního významového systému (jako jedinci jsou do něj socializováni); i pro ně mají totiž slova ustálený význam, pravidla gramatiky jsou fixována, stejně jako chápání toho, co je to racionální a správná politika a vědecký způsob práce. Za druhé, diskurzivní kontext (struktura), v němž je posuzován význam a správnost jednotlivých řečových aktů politiků a vědců, se proměňuje jen pozvolna. Každý politický apel i vědecké vysvětlení musejí do určité míry rezonovat se zažitým normativním a významovým systémem, aby byly akceptovatelné a srozumitelné pro ostatní aktéry sdílející kulturu pravdy a poznání. Proti přehnanému holismu (aktéři ve svých projevech pouze mechanicky reprodukuji kulturu, do které se socializovali) však hovoří skutečnost, že žádný normativní a významový systém není bezrozměrný a že socializace individua do tohoto systému není nikdy dokonalá.

- ¹² Společenské vědy se v tomto momentu dostávají do situace, kterou již zažila kvantová fyzika: vlastnosti pozorovaného objektu jsou závislé na metodě zkoumání, stírá se hranice mezi zkoumaným objektem a pozorovatelem. Je třeba zdůraznit, že postmoderna zdaleka není jen fenoménem společenských věd a že přírodní vědy (například již zmíněná fyzika) přestávají hrát úlohu pozitivistického ideálu.
- ¹³ Političtí aktéři neexistují nezávisle na společenské struktuře a na ostatních členech systému. V tomto smyslu nejsou normy chápány pouze jako regulátor vztahů mezi a priori existujícími aktéry, ale definují a konstituují politické aktéry jako objekty sociálního světa, jejichž identita má smysl pouze v kontextu vztahů k ostatním aktérům v systému a v kontextu norem, které tyto vztahy regulují (Wendt, 1999, s. 165–188). Zvláštní postavení přitom zaujímají aktéři, kteří symbolizují protiklad našich hodnot a norem.
- ¹⁴ Mimořádně příslušnost k „ose zla“ je dobrým příkladem identity a image konstituované řečovým aktem, který využívá sdílené znalosti o významu pojmu „říše zla“ (odkaz na nesmiřitelnost soupeření během studené války) v rámci epistemické komunity západních demokracií. Tento řečový akt využívá také hlubších sdílených znalostí o pojmu „osa“ (odkaz na osu fašistickou) a o pojmu „zlo“ (vnáší do označení naléhavost náboženských textů), které jsou evokovány v novém kontextu války proti teroru. Sdílená zkušenost potom dává návod k jednání vůči „ose“ (vyvarovat se usmířování) a „zlu“ (dávba a zlo je třeba nekompromisně vymýtit, ďábel nás chce ošálit). Realita světa je po Bushově výroku jiná v tom smyslu, že někteří aktéři do určité míry opravdu nazírají na tři konkrétní státy světa skrze logiku stojící za tímto výrokem. Podobně jako Bushův projev však realitu konstituují i výstupy „popisné“ vědecké analýzy, vyslovené ve veřejném prostoru, které využívají zase jen pojmy běžného jazyka (jako třeba „demokracie“, „federace“, „trh“), jež formují naše vnímání a hodnocení sociální reality podobně jako pojmy „osa“ či „zlo“.
- ¹⁵ „Pro Západ představovaly Helsinky ztělesnění západních ideálů svobodného pohybu informací, osob a zboží přes rozdělenou Evropu, stejně jako možnost klást větší důraz na lidská práva.“ (Fierke – Wiener, 1999, s. 727.)
- ¹⁶ „Jestliže by jednání Západu nebylo konzistentní s minulými závazky, způsobilo by to ztrátu veřejné podpory pro demokratické instituce a tržní ekonomiku, což by zvýraznilo národnostní pnutí a etnické rivalitu v regionu, a tak způsobilo bezpečnostní hrozbu pro Západ. Tato hrozba by však neměla jen podobu potenciální nestability na Východě. Neschopnost dostát svým závazkům a odhalení této neschopnosti by znamenaly hrozbu pro identitu obou organizací [EU a NATO – pozn. aut.].“ (Fierke – Wiener, 1999.)

Literatura

- Aalbert, Tanja E. (2004): The Future of Sovereignty in Multilevel Governance Europe – A Constructivist Reading. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42 (2004), No. 1, s. 23–46.
- Adler, Emanuel (1997): Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, Vol. 3 (1997), No. 3, s. 319–363.
- Axelrod, Robert – Keohane, Robert O. (1993): Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions. In: Baldwin, David A. (ed.): *Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate*. 1st ed. New York: Columbia University Press, 1993, s. 85–115.
- Baldwin, David A. (1993): Neoliberalism, Neorealism and World Politics. In: Baldwin, David A. (ed.): *Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate*. 1st ed. New York: Columbia University Press, 1993, s. 3–28.
- Baldwin, Richard E. – Francois, Joseph F. – Portes, Richard (1997): The costs and benefits of eastern enlargement: the impact on the EU and central Europe. *Economic Policy*, No. 21 (April 1997), s. 125–176, <http://faculty.london.edu/rportes/research/BFP.pdf> (5. 3. 2004).
- Bieler, Andreas (2002): The struggle over EU enlargement: a historical materialist analysis of European integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 9 (2002), No. 4, s. 575–597.
- Bieler, Andreas – Morton, Adam David (2003): Theoretical and Methodological Challenges of neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy. *International Gramsci Society Online*, http://www.italnet.nd.edu/gramsci/resources/online_articles/articles/bieler_morton.shtml (24. 2. 2004).
- Císař, Ondřej (2002): Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia. *Politologický časopis*, ročník 9 (2002), číslo 1, s. 50–67.
- Cowles, Maria Green (2003): Non-state actors and false dichotomies: Reviewing IR/IPE approaches to European integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 10 (2003), No. 1, s. 102–120.
- Daalder, Ivo H. (2001): Are the United States and Europe heading for divorce? *International Affairs*, Vol. 77 (2001), No. 3, s. 553–567, www.brook.edu/views/articles/daalder/divorce.htm (18. 4. 2004).
- Diez, Thomas (1999): Speaking Europe: the politics of integration discourse. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (1999), No. 4, s. 598–613.
- Dohoda zakládající přidružení mezi ČR a ES. Lucemburk, 4. října 1993, <http://www.evropska-unie.cz> (14. 2. 2004).
- Drulák, Petr (2003): Teorie mezinárodních vztahů. 1. vydání. Praha: Portál, 2003, 220 stran.
- Eberlein, Burkard – Kerwer, Dieter (2004): New Governance in the European Union. A Theoretical Perspective. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42 (2004), No. 1, s. 121–142.
- Fierke, K. M. (2002): Links Across the Abyss: Language and Logic in International Relations. *International Studies Quarterly*, No. 46 (2002), s. 331–354.
- Fierke, K. M. – Wiener, Antje (1999): Constructing institutional interests: EU and NATO enlargement. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (1999), No. 5, s. 721–742.

- Fioretos, Karl-Orfeo (1996): How and Why Institutional Advantages are Preserved in a Global Economy: A Comparison of British and Swedish Multilateral Preferences. Discussion Paper I 96-320, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 39 stran, <http://skylla.wz-berlin.de/pdf/1996/i96-320.pdf> (6. 3. 2004).
- Friis, Lykke (1998): The End of the Beginning of Eastern Enlargement – Luxembourg Summit and Agenda-setting. European Integration Online Papers, Vol. 2 (1998), No. 7, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1998-007a.htm> (8. 2. 2004).
- Gilpin, Robert (2002): The Rise of American Hegemony. In: O'Brien, Patrick Karl – Clesse, Armand (eds.): Two Hegemonies: Britain 1846–1914 and the United States 1941–2001. 1st ed. Aldershot: Ashgate Publishing, 2002, s. 165–182.
- Gilpin, Robert (1981): War and Change in World Politics. 1st ed. Cambridge: Cambridge University, 1981, 272 stran.
- Grieco, Joseph M. (1993 a): Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. In: Baldwin, David A. (ed.): Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate. 1st ed. New York: Columbia University Press, 1993, s. 116–142.
- Grieco, Joseph M. (1997): Realist International Theory and the Study of World Politics. In: Doyle, Michael W. – Ikenberry, John G. (eds.): New Thinking in International Relations Theory. 1st ed. Boulder – Oxford: Westview Press, 1997, s. 301–338.
- Grieco, Joseph M. (1993 b): Understanding the Problem of International Cooperation: The Limits of Neoliberal Institutionalism and the Future of Realist Theory. In: Baldwin, David A. (ed.): Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate. 1st ed. New York: Columbia University Press, 1993, s. 116–142.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2001): Types of Multi-Level Governance. European Integration Online Papers, Vol. 5 (2001), No. 11, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-011a.htm> (12. 1. 2004).
- Checkel, Jeffrey T. (1999): Social construction and integration. Journal of European Public Policy, Vol. 6 (1999), No. 4, s. 545–560.
- Christiansen, Thomas – Jørgensen, Knud Erik – Wiener, Antje (1999): The social construction of Europe. Journal of European Public Policy, Vol. 6 (1999), No. 4, s. 528–544.
- Christiansen, Thomas – Jørgensen, Knud Erik – Wiener, Antje (eds., 2001): The Social Construction of Europe. London: Sage Publications Ltd., 2001, 242 stran.
- Jachtenfuchs, Markus – Kohler-Koch, Beate (2004): Governance and Institutional Development. In: Wiener, Antje – Diez, Thomas (eds.): European Integration Theory. 1st ed. New York – Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 97–116.
- Jones, Erik – Verdun, Amy (2003): Introduction: Political economy and European integration. Journal of European Public Policy, Vol. 10 (2003), No. 1, s. 81–83.
- Kassim, Hussein – Menon, Anand (2003): The principal-agent approach and the study of the European Union: promise unfulfilled? Journal of European Public Policy, Vol. 10 (2003), No. 1, s. 121–139.
- Koncepce zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006. Ministerstvo zahraničních věcí ČR, <http://www.mzv.cz> (14. 2. 2004).
- Layne, Christopher (1994): Kant or cant: The Myth of the Democratic Peace. International Security, Vol. 19 (1994), No. 2, s. 5–49.
- Lipsmeyer, Christine S. – Nordstrom, Timothy (2003): East versus West: comparing political attitudes and welfare preferences across European societies. Journal of European Public Policy, Vol. 10 (2003), No. 3, s. 339–364.
- March, James G. – Olsen, Johan P. (1998): The Institutional Dynamics of International Political Orders. ARENA Working Papers 98, No. 5, http://www.arena.uio.no/publications/wp98_5.htm (5. 3. 2005).
- Mattli, Walter – Plümper, Thomas (2002): The Demand-side politics of EU enlargement: democracy and the application for EU membership. Journal of European Public Policy, Vol. 9 (2002), No. 4, s. 550–574.
- Mayhew, Alan (1998): Recreating Europe: The European Union's Policy Towards Central and Eastern Europe. Cambridge: Cambridge University, 1998, 403 stran.
- Mearsheimer, John J. (1990): Back to the future: instability in Europe after the Cold War. International Security, Vol. 15 (Summer 1990), No. 1, s. 5–56.
- Mokre, Monika (2002): Collective Identities in the enlarged European Union. IWE – Working Paper Series, No. 32, <http://www.iwe.oeaw.ac.at/workingpapers/Working%20Paper32.pdf> (5. 2. 2004).
- Moravcsik, Andrew (1993): Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. Journal of Common Market Studies, Vol. 31 (1993), No. 4, s. 473–524.
- Moravcsik, Andrew – Vachudova, Milada (2003): National Interests, State Power, and EU Enlargement. East European Politics and Societies, Vol. 17 (2003), No. 1.
- Pelkmans, Jacques – Gros, Daniel – Ferrer, Jorge Núñez (2000): Long-run economic aspects of the European Union's eastern enlargement. WRR Working Documents, No. W109, 207 stran, <http://www.wrr.nl/admin/pdf/werkdocumenten/w117.pdf> (6. 2. 2004).
- Risse, Thomas (2000): „Let's Argue!“ Communicative Action in World Politics. International Organization, Vol. 54 (2000), No. 1, s. 1–39.
- Risse, Thomas (2004): Social Constructivism and European Integration. In: Wiener, Antje – Diez, Thomas (eds.): European Integration Theory. 1st ed. New York – Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 159–176.

- Rodman, Peter W. (1999): *Drifting Apart? Trends in U.S.-European Relations*. Washington: The Nixon Center, 1999, 95 stran. <http://www.nixoncenter.org/publications/monographs/drifting.pdf> (18. 3. 2004).
- Rosamond, Ben (2000): *Theories of European integration*. 1st ed. New York: Palgrave, 2000, 232 stran.
- Schimmelfennig, Frank (2002): Liberal community and enlargement: an event history analysis. *Journal of European Public Policy*, Vol. 9 (2002), No. 4, s. 598–626.
- Schimmelfennig, Frank (2001): The Community trap: liberal norms, rhetorical action, and the eastern enlargement of the European Union. *International Organization*, Vol. 55 (2001), No. 1, s. 47–80.
- Schimmelfennig, Frank (1999): The Double Puzzle of EU Enlargement: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East. ARENA Working Papers 99, No. 15. http://www.arena.uio.no/publications/wp99_15.htm (5. 3. 2004).
- Schimmelfennig, Frank (2003): *The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 338 stran.
- Schimmelfennig, Frank – Sedelmeier, Ulrich (2002): Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research. *Journal of European Public Policy*, Vol. 9 (2002), No. 4, s. 500–528.
- Smith, Steve (2000): *International theory: European integration*. In: Kelstrup, Morten – Williams, Michael C. (eds.): *International Relations Theory and the Politics of European Integration: Power, Security and Community*. 1st ed. London: Routledge, 2000, 304 stran.
- Společné prohlášení francouzské a britské vlády. Saint-Malo, 4. prosince 1998, <http://www.iss-eu.org/chaillot/chai47e.html> (16. 2. 2004).
- Stein, Arthur (1993): *Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World*. In: Baldwin, David A. (ed.): *Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate*. 1st ed. New York: Columbia University Press, 1993, s. 29–59.
- SIPRI (2003). *The major spenders in 2003*. Stockholm International Peace Research Institute, www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_major_spenders.pdf (březen 2005).
- Walt, Stephen (1990): *The Origins of Alliances*. 1st ed. Ithaca: Cornell University, 1990, 321 stran.
- Waltz, Kenneth N. (2000): Structural Realism after the Cold War. *International Security*, Vol. 25 (Summer 2000), No. 1, s. 5–41.
- Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. 1st ed. New York: MacGraw-Hill, 1979, 251 stran.
- Weber, Steven (1997): *Institutions and Change*. In: Doyle, Michael W. – Ikenberry, John G. (eds.): *New Thinking in International Relations Theory*. 1st ed. Boulder, Oxford: Westview Press, 1997, s. 229–265.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Relations*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 429 stran.
- Wohlforth, Williams C. (1999): The Stability of a Unipolar World. *International Security*, Vol. 24 (Summer 1999), No. 1, s. 5–41.